

ئىنساىكلۆپىدىيە كوردىيە فەلسەفەى

زانستنامە

وہشانی پی.دی.ئیفی وتاری

جیابوونەوہ

نووسەر: ئالین بیوکانان و ئیلزاییت لیڤینسون

وہرگپ: ئەرۆند سالاری

هه‌له‌چنی: ئەرۆند سالاری

بیوکانان، ئالین؛ لیڤینسون، ئیلزاییت. «جیابوونەوہ». ئىنساىكلۆپىدىيە كوردىيە فەلسەفەى زانستنامە (بەھاری ۲۰۲۳). ئەرۆند سالاری (وہرگپ). بەستەر = <https://zanistname.com/ck/entries/secession/>.

ناونیشانی وتاری ماک لە ئىنساىكلۆپىدىيە فەلسەفەى ستانفۆرددا:

Buchanan, Allen and Elizabeth Levinson, “Secession”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/secession/>.

پەرہەندی: ئەرۆند سالاری

سەرچەم مافی ئەم بەرھەمە بۆ ئىنساىكلۆپىدىيە كوردىيە فەلسەفەى «زانستنامە» پارێزراوہ

<https://zanistname.com/>

- ۲.۱. تیۆریزه کردنی ده‌ستووری سه‌بارهت به جیابووننه‌وه
- ۲. بیردۆزه‌کانی مافی جیابووننه‌وه
  - ۱.۲. بیردۆزگه‌لی به‌س مافی چاره‌سه‌ری
  - ۲.۲. بیردۆزگه‌لی گشتپرسی-ته‌وه‌ر
  - ۳.۲. بیردۆزگه‌لی ره‌پالده‌ری-ته‌وه‌ر
  - ۴.۲. گونجانندی بیردۆزه‌کانی جیابووننه‌وه له چوارچیۆه‌ی بیردۆزگه‌لی خاک و دادپه‌روه‌ریی سه‌رزه‌مینیدا
  - ۵.۲. به‌راوردکردنی بیردۆزگه‌لی دامه‌زراوه‌یی به‌رته‌سک و بیردۆزگه‌لی دامه‌زراوه‌یی به‌ربلاو
  - ۶.۲. به‌راوردکردنی بیردۆزه‌کانی جیابووننه‌وه
  - ۳. جیابووننه‌وه و بیردۆزی شه‌پی ره‌وا
  - ۴. جیابووننه‌وه و فه‌لسه‌فه‌ی یاسای نیۆنه‌ته‌وه‌یی
  - ۵. ده‌ره‌نجام
  - ژیده‌ره‌کان
  - ژیده‌ره‌کانی تری سه‌ر توۆری ئینته‌رنییت
  - تییینییه‌کان

۱. پرسگریکه فه‌لسه‌فیه‌کانی جیابووننه‌وه

زانایانی سیاسی، کۆمه‌لناسان و ئابووریزانانی سیاسی هه‌ول ده‌ده‌ن هۆکار و کاریگه‌رییه‌کانی بزاقه‌ جو‌داییخوازه‌کان و کاردانه‌وه‌ی ده‌وله‌تان به‌و بزاقانه‌ راقه‌ و شی بکه‌نه‌وه. فه‌یله‌سووفان سه‌رنجی خو‌یان له‌سه‌ر پرسگریکه‌ ئه‌خلاقیه‌کان و پروونکردنه‌وه‌ی چوارچیۆه‌ تیگه‌یه‌که‌ی بیرکردنه‌وه‌ سه‌بارهت به‌ جیابووننه‌وه‌ چر کردووه‌ته‌وه‌. کاره‌ فه‌لسه‌فیه‌کان له‌مه‌ر جیابووننه‌وه‌ ده‌کرۆ به‌سه‌ر سه‌ تاقدما پۆلین بکریین: (۱) هه‌ول بۆ به‌روونی دیاریکردنی ئه‌وه‌ له‌لومه‌رجانه‌ی که‌ تیدا گروویک مافی ئه‌خلاقیی بۆ جیابووننه‌وه‌ی هه‌یه‌؛ (۲) تاوتوی گونجان یان نه‌گونجانی جیابووننه‌وه‌ له‌گه‌ل ده‌ستوورباوه‌ری؛ (۳) هه‌ول بۆ دیاریکردنی ئه‌وه‌ له‌لویسته‌ی که‌ یاسای نیۆنه‌ته‌وه‌یی ده‌بی له‌ هه‌مبه‌ر جیابووننه‌وه‌ بیگریته‌ به‌ر. بیردۆزه‌ فه‌لسه‌فیه‌کانی جیابووننه‌وه‌ تا ئیستا له‌گه‌ل دوو بواری تیۆریزه‌کردنی نۆرماتیف که‌ راسته‌وخۆ گریدراوه‌

پییانهوه یه کی نه گرتووه تهوه و ئاویتته نه بووه. یه که میان بیردۆزی شه پری په وایه. ئەمه سه رسوور هیتته ره، چونکه به شیک له پالنه ری بیرکردنه وهی سیسته ماتیک سه باره ت به جیابوونه وه تیگه یشتن له و بابه ته یه که هه وه له کان بو جیابوونه وه زۆربه ی کات له توندوتیژی به رفیره ده گلین یا خود خویان بزوینه ری توندوتیژین. دووه میان بیردۆزگه لی دادپهروه ری سه رزه مینییه. ئەمه ژ ی سه رسامکه ره، چون له حاله تی ئایدیالدا بیردۆزی جیابوونه وه ده که ویتته چوارچیوه ی بیردۆزیکی نۆرماتیقی به رینتر له کۆمه لیک داوای په یوه ندیدار به خاک، که له وانه وه ک یه ک له نمونه کان ده توانین ئامازه به داواگه لی په یوه ندیدار به ده سه لات ی یاسایی سهروه ره له چه شنیک بکه یین که ئیستا به ستراوه ته وه به به ده وه له تبوون.

پییسته جیابوونه وه له ریگه کانی تر که تیئاندا ده کری «جایی» یان «که رتکردنی ده وه له ت» پروو بدات هه لاویرین. له و حاله ته ی که له تیگه یشتنی کلاسیکدا جیابوونه وه ی پی ده گو تریت، گروو پیک له به شیک له خاکی ده وه له تیکدا هه وه لی دامه زرانندی ده وه له تیکی نو ی ده دات؛ جو دایخو ازان هه وه لی هاتنه دهر ده دن و له پاش خویان ده وه له تی ما ک له حاله تی بچوو ککراودا جی دین. حاله تی دووه م جیابوونه وه ی گپرانده وه خوازه که تییدا هه وه له که بو چی کردنی ده وه له تیکی نو ی نییه، به لکو بو گپرانده وه و لکانده وه ی خاکی جیاوه بوو به ده وه له تیکی دراوسییه. ئەمه به گشتی کاتیک پروو ده دات که زۆرینه ی دانیشتوانی ناوچه ی جیاوه بوو سه ره به هه مان ئەتیک نه ته وه ن که له ده وه له تی دراوسیدا زال و سه رده سته. حاله تی سییه م، که نمونه که ی هه لوه شانوه ی چی کۆسلو فاکیایه، کاتیک دیتته کایه وه که سازان و پیکه اتنیک له نیوان دانیشتوان یان لایکه م سه رکرده کانی دوو ناوچه (که به یه که وه گشت خاکی ده وه له ته که پیک دین) بو که رتکردنی ده وه له ته که بو دوو ده وه له تی نو ی بوونی هه بیت. حاله تی چواره م دابه شبوونی به شیوه ی دهره کی داسه پاوی ده وه له تیک بو دوو یان چند ده وه له تی نو ییه. له رابردوودا دابه شبوون زۆربه ی کات کاتیک پرووی ده دا که سه ودا و مامه له یه ک له نیوان دوو ده وه له تی زله یزی دراوسی به تیچوو و خه ساری ئەو ده وه له ته ی دابه ش ده بوو ده به سترا و سه ری ده گرت، ههروه ک دابه شبوونی پۆله ندا له نیوان ئەلمانای نازی و یه کیتی سو فیه ت. له ئیستادا، دابه شبوونی به شیوه ی دهره کی داسه پاو به ئەگه ری زۆر وه ک دواین دالده و ریگه چاره بو به رنکاربوونه وه ی ململانی و نا کۆکی له چاره نه هاتوو و بیپرانه وه ی ئەتیک نه ته وه یی ناو خۆی ده وه له تیکه. له در یژه ی وتاره که دا، به زۆری ته رکیز ده خه ینه سه ره جیابوونه وه له تیگه یشتنی کلاسیکدا، وه لی هاوکات هه ندی سه رنجیش ده دینه جیابوونه وه ی گپرانده وه خواز.

۱.۱. جیاوازی نیوان پاساویک (ی پەتی) و هەبوونی داوا-مافی

بە لیک هەلاوردنی جیابوونەو هە کلا یە نە یان تەوافوقی دەست پێ دەکەین. ئەو هە یە کە میان جیابوونەو بەبێ رەزامەندی ئەو دەولەتە یە کە بە شیک لە خاکە کە ی لە لایەن گروپی جیاو بوو دەبرد ریت یاخود بەبێ رینگ پیدانی دەستوورە. هەبوونی بێر دۆزیک مافی جیابوونەو هە یە کلا یە نە زۆر پێویستە، نە تەنێ لە بەر ئەو هە ی جیابوونەو هە یە کلا یە نە زۆر تر لە جیابوونەو هە ی تەوافوقی روو دەدات، بە لکۆو چونکە هەم مشتومر و کیشە یە کە زۆر تر ی لە سەرە و هەم ئە گەری ئەو هە ی زۆر ترە کە توندوتیژی بەرینی لێ بکەوێتەو.

جیابوونەو هە ی تەوافوقی یان دەرەنجامی ریککەوتنیکی پاش دانوستانی نیوان دەولەتە کە و جوداییخووانە (و هە ک دۆسیە ی جیابوونەو هە ی نەرویح لە سوید لە سالی ۱۹۰۵) یاخود لە رینگە ی پرۆسە یە کە دەستووری دیتە ئاراو (هەر و هە ک دادگای بالای کە نە دا بەم دواییانە بۆ جیابوونەو هە ی کینیکی لە داها تودا رەچاوی کرد).^[۱] جیابوونەو هە ی رینگ پیدراوی دەستووری یان بە کە لکۆ رگرتن لە مافیکی راشکاوانە ی دەستووری بۆ جیابوونەو هە (کە ئیستا کە تەنێ چەند دەستووریکی کەم و هە مافیکی لە خۆ دە گرن) یاخود لە رینگە ی گۆرین و پیاچوونەو هە بە دەستوور دەستە بەر دە بێت.

جیاوازییە کە گرنگی تر لە نیوان پاساودراو بوون بۆ جیابوونەو هە یە کلا یە نە و هە بوونی (داوا-) مافیکی بۆ جیابوونەو هە یە کلا یە نە یە. هەمووکات روون نیە کە ئاخۆ تیوریستیکی خەریکی دارشتن و خستە رووی بێر دۆزیک لە سەر ئەو هە لومە رجانە یە کە تیدا جیابوونەو هە لەر ووی ئە خلاقییە و پاساودراو (واتە ئەو هە لومە رجانە ی کە تیدا گروویکی ئازادی-مافیکی ئە خلاقی یاخود ئیزنی ئە خلاقیی پەتی بۆ جیابوونەو هە یە)، یاخود بێر دۆزیک لە مەر ئەو هە لومە رجانە کە تیدا گروویکی خاوەنی داوا-مافی جیابوونەو هە یە کلا یە نە یە. دوان لە سەر «مافی جیابوونەو هە» زۆر بە ی کات لە نیوان ئەم بژاردانە دا بە لیل و ناروونی دە مینیتەو. داوا-ماف نە تەنێ ئازادی-ماف یاخود ئیزنی پەتی لە خۆ دە گریت (بە و واتایە کە لە و تیگە یشتن و سۆنگە و کاتیک گروویکی پاساودراو بۆ جیابوونەو هە کە گەر جیا بوو هە، بە و جیابوونەو هە ی، جوولە یا هە ولێکی رینگ پینە دراو یا یاساخی نە کرد بێت)، بە لکۆو ئە رکیکی هاو بەند و پیکە ستراو لە سەر لایە نە کانی تریش دە گریتەو هە کە دە ستیو هە ردان لە و جیابوونەو هە یە دا نە کە ن کە هە ولێ بۆ دە دریت و کۆسپی بۆ نە نیتەو.

جیاوازی نیوان سەلمانندی ئەو هە ی کە گروویکی لەر ووی ئە خلاقییە و پاساودراو بۆ جیابوونەو هە

یه کلایه نه (به تیگه یشتنی هه بوونی نازادی-ماف) و سه لماندنی ئه وهی که ئه و گرووپه داوا-مافیکی ئه خلاقیی بۆ جیا بوونه وهی یه کلایه نه هه یه گه وهه رییه، گه رچی ئه و جیاوازییه به ده گمهن له لایه ن ئه و فهیله سووفانهی له سه ر جیا بوونه وه ده نووسن به راشکاوی وینا کراوه. هه بوونی نازادی-ماف به واتای هه بوونی داوا-ماف نییه: ده شی گرووپیک له پرووی ئه خلاقیه وه پاساودراوی جیا بوونه وه بیت، که چی ده شی له هه مان کاتدا ئه وانی تر (له وانه ئه و ده و له تهی ئه و گرووپه لئی جیا ده بیته وه) ده روه ست به دوور که وتنه وه له ده ستیوه ردان له هه ولی ئه و گرووپه بۆ جیا بوونه وه نه بن.

که واته، ئارگیو مینتیک که بۆ به لگانندی ئه وهی گرووپیک له م و له وه لومه رجه دا پاساودراوه که جیا بیته وه ده شی بۆ سه لماندنی ئه و بابه ته ته و او نه بیت که ئه و گرووپه له وه لومه رجه دیاریکراوه دا (داوا-) مافیکی بۆ جیا بوونه وه هه یه. سه ره پای ئه مه ش، کاتیک فهیله سووفان به که لکوه رگرتن له به رچا وروونی سه باره ت به نمونه گریمانیه کانی جیا بوونه وه، هه ول بۆ دارشتنی بیردۆزیکی ئه خلاقیی بۆ جیا بوونه وه ده دن، زۆر به ی کات پروون نییه که ئاخۆ ده رنه جامی ئه و به رچا وروونیه سه باره ت به پاساوه لگریی ئه خلاقیی جیا بوونه وه یه (پێپیداویی په تی) یاخود سه باره ت به هه بوونی داوا-مافیکی ئه خلاقیی.

۲.۱. تیۆریزه کردنی ده ستووری سه باره ت به جیا بوونه وه

هه ندی له فهیله سووفان جیاوازیان له نێوان ئه م دوو پرسیا ره دا دا ناوه: (۱) گه لۆ گرووپیک داوا-مافیکی ئه خلاقیی بۆ جیا بوونه وه هه یه، و گه ر به لئی، له چ هه لومه رجه یکه دا؟ (۲) گه لۆ ده ستووریک ده بی یان ده شی به شیوه یه کی رینگه پیدراو مافی جیا بوونه وه له خۆ بگریت، و گه ر به لئی، له چ هه لومه رجه یکه دا؟ بۆ نمونه، کاس سونستاین له کاتیکدا دان به وه دا ده نیت که جیا بوونه وه له وانه یه هه ندی کات له پرووی ئه خلاقیه وه پاساوه لگری بیت (که پیده چی ئه مه به و واتایه بیت که ئه و گرووپه داوا-مافی جیا بوونه وهی هه یه)، باس له مه ده کات که به فه رمیناسینی ده ستووری مافی جیا بوونه وه له گه ل بنه واشه کانی ده ستوورباوه ری (یان لانیکه م ده ستوورباوه ری دیموکراتی) نه ساز و نه گونجاوه [۲] (Sunstein 1991). سونستاین ئاماژه به وه ده کات که بنه واشه یه کی بنه ره تی ده ستوورباوه ری ئه وه یه که دامه زراوه سیاسیه کان، له وانه ده ستوور خۆی، ده بی به جۆریک گه لاله بکرین که هاوولاتیان هان بدن که له پرۆسه ی ئه سه ته می سیاسه تی دیموکراتی به شداری بکن، که به واتای کینه رکیکردن له به ستینی گشتی له سه ر بنه مای بنه واشه، به که مترین هیزی چه نه لیدانی ستراتیجیه. ئه و له پاشان، دوا به دوا ی ئالبیرت ئۆ. هیرشمان (1970)، ده لیت

گهر ده ستوور مافی جیابوونووه به فهرمی بنا سیت، که مایه تییه نارزه زامه ننده کان دنه ده درین که به جیابوونووه له و کاتانه دا که بریاره کانی زۆرینه به دژی خواسته له پیشینه کانیاں بیت یا خود به که لکوه رگرتن له هه ره شهی جیابوونووه وه ک نامرازیکی چه نه لیدانی ستراتیجی وه ک فیتۆیه کی کرده یی بو حوکمرانیی زۆرینه، خۆیان له پرۆسه ی ئه سته می سیاسه تی دیموکراتیی به پیی بنه ماکان بدزنه وه و له ژیری ده رچن. له هه ردوو حاله ته که دا، دیموکراسی دی لاواز بیت.

سه ره پای ئه مه، هه روه ک بیوکاناں له سه ری دواوه (1991: 132)، سونستاین ته نانه ت ئه و ئه گه ره ره چاو ناکات که ده ستوور ده توانیت به شیوه یه ک مافی جیابوونووه سنووردار بکات و کۆسپ بخاته به رده می که هه ره شهی چوونه ده ری که مایه تییه کان به ریژه یه کی به رچاو که م بکاته وه. بو نمونه ده توانین ئه م بابه ته به راورد بکه ین به مافی گۆرانکاری و پیاچوونووه به ده ستوور که له ده ستووری ئه مریکادا به دی ده کریت. ئه م مافه به شیوه یه کی به رچاو ته لبه ند کراوه: دوو زۆرینه ی بالا، به کیان له کۆنگریسدا و ئه وی تریان له نیوان ویلایه ته کاندایا، پیوستن بو گۆرانکاری و پیاچوونووه. به هه مان شیوه، مافیکی به گونجاوی سنووردار کراو و ته لبه ند کراو بو جیابوونووه له گه ل بنه واشه کانی ده ستوور باوه ری نه ساز و نه گونجاو نییه: کۆسپ و له مپه رگه لیکه به باشی گه لاله کراو (وه ک زۆرینه ی بالا، دیاریکردنی ماوه ی چاوه پروانی و هتد) ده توانن جیابوونووه به راده یه کی گونجاو ئه سته م بکه ن به جۆریک که بهر به مه ترسیی قبوولنه کراوی چوونه ده ره وه ی پیشه وه خته و به په له یا خود چه نه لیدانی ستراتیجی له لایه ن که مایه تییه کانه وه بگرن، له کاتیکیدا که هیش تاش له هه ندی بارودۆخی گونجاودا ئه گه ری جیابوونووه له جیی خۆیه تی. له راستیدا ده ستووری ئیستای ئیتۆپیا و هه مافیکی سنووردار کراو بو جیابوونووه له خۆ ده گریت، به جۆریک که نه ته نی دوو زۆرینه ی بالا ده بی پشتگیری جیابوونووه بکه ن، به لکوو ماوه یه کی چاوه پروانیی بو ئه م مه به سته پیوسته. که واته، گه رچی گه لاله کردنی گونجاوی ده ستوور له مه ر جیابوونووه پیوسته به ره و پرووی مه ترسییه کانی خه سارگه یانندی جیابوونووه به پرۆسه ی دیموکراتی بیتته وه، به فهرمیناسینی ده ستووریی مافی جیابوونووه وایه ته به رچاو که له گه ل ده ستوور باوه ری نه ساز و دژ بیت.

واین نۆرمان زۆرتر له مه ش ده چیتته پیشه وه و باس له وه ده کات که به ده ستوور یکردنی مملاتی و ناکوکیه کانی بواری جیابوونووه گه لیک به رزه وه ندیی به رچاوی لی ده که ویتته وه (Norman 2003). دادگای بالای که نه دا له م دواییانه دا و هه هه لویتستیکی گرت و ئامازه ی به وه کرد که ده کری پرۆسه ی جیابوونووه ی کبییک که بو یه هه یه تیکده ر و شیۆینه ر بیت، به پرۆسه ی دانوستان و پیداجوونووه به

دهستووردا بکریته بابه تیکی ژیر سهروه ری یاسا.^[۳]

هیشتا ئارگیومینتیکی تریش بۆ جیکردنه وهی مافی جیابونه وه له دهستووردا بوونی ههیه. له ههندی حاله تدا، کاتیک یه که یه کی سیاسی نوئی له دوو یان چهنده که یه سه ره به خو یان نیوه خودموختار پیک ده هیندریت، ده شی گونجانندی مافی هاتنه دهر له دهستووری یه که نوئییه که دا وه ک پالنه ریک بۆ چوونه ناو و په یوه ست بوون به و یه که نوئییه پیویست بیت. بۆ حاله تی نامسوگه ری و یه کلایینه کراوه سه باره ت به مه ی که یه که نوئییه که چلۆن دی بجوولیتته وه و به چ ئاقاریکدا پروات، به فه رمیناسینی دهستووری بژارده ی «هاتنه دهری باری ته نگه تاوی» له وانه یه بۆ خسته گه ری یه که نوئییه که حه و جه بیت (Buchanan 1991: ch. 4).^[۴]

کار و لیکۆلینه وهی فه لسه فی زۆرت له سه ره ئه م پرسیاره ده بی ئه نجام بگیریت که که ی و چلۆن مافی جیابونه وه ده کری بۆ دهستووری بکدریت. بۆ ئه م مه به سه ته هه م پیویستمان به شیکردنه وه و تیشکخسته سه ره بنه واشه کانی دهستووربا وه ری و مؤرالیته ی جیابونه وه یه و هه م زانیکی ئه زموونی له سه ره ئه و هه لومه رجانه که تیانداریکخستن و دارشته دهستووریه جورا و جوره کان بتوانن به و جوره ی چاوه پروان ده کریت بنه واشه کانی دهستووربا وه ری به چه شنیک بیننه دی که له گه ل جیابونه وه بگونجیت.

۲. بیردۆزه کانی مافی جیابونه وه

له ئه ده بیاتی فه لسه فه دا جیاوازییه کی به پرواله ت گشتگیر له نیوان دوو بیردۆزی مافی جیابونه وه (که وه ک داوا-مافی یه کلایه نه هاتووه ته فامکردن) وینا کراوه: بیردۆزه کانی به س مافی چاره سه ری و بیردۆزه کانی مافی سه ره تایی.^[۵] بیردۆزه کانی به س مافی چاره سه ری مافی جیابونه وه به مافی شوپشکردن ده شو بهینن و به مافیکی ده زانن که گرووییک ته نن له ئه نجامی پیشیلکرانی مافه کانی تری لئی به هره مه ند ده بیت. له م پروانگه یه دا جیابونه وه ته نیا کاتیک پاسا و ده دریت که دوایین داله و چاره سه ره بۆ نادادپهروه ری به رده وام و جیددی بیت. که واته مافی جیابونه وه یه کلایه نه وه ک مافیکی سه ره تایی په چا و نا کریت، به لکو و لیکه وته ی پیشیلکرانی مافه بنه ره تیره کانی دیکه یه؛ له بهر هه ندی به «به س مافی چاره سه ری» ناودیر کراوه. هه ندی جار زاراوه ی «بیردۆزه کانی هۆکاری دادپهروه رانه» بۆ ئاماژه دان به بیردۆزه کانی به س مافی چاره سه ری و زاراوه ی «بیردۆزه کانی هه لبژاردن» بۆ ئاماژه دان به بیردۆزه کانی

مافی سەرەتایی بە کار دیت.

وەشانه جیاوازه کانی بێردۆزه کانی بەس مافی چارەسەری لیستە ی جیاواز لەو نادادپەرۆهەرییەکانە کە دەتوانن ببنە ھۆکار بۆ مافی چارەسەری دیاری دەکەن. بۆ نموونە، بێردۆزیکی بەس مافی چارەسەری بەھێننە بەر چاوتان کە لە نێوان ھۆکارەکان بۆ مافی (یەکلایەنە ی) جیابوونەو بەبەتە کانی ژێرەو دەگرێتە خۆ: (۱) پیشیلکاری بەربلاو و بەردەوامی مافە بنەرەتیە کانی مرۆف؛ (۲) داگیرکردنی نادادپەرۆهەرانە ی خاکی دەولەتیکی رەوا (کە جیابوونەو لەم حالەتەدا رێک گیراندنەو ی خاکی بە ناھەق داگیرکراوە، بۆ نموونە جیابوونەو ی کۆمارە کانی بالتیک لە یەکیتی سوڤیەت لە ساڵی ۱۹۹۱دا)؛ و (۳) لە ھەندی حالەتی تاییەدا، پیشیلکردنی بەردەوامی رێککەوتننامە کانی تاییەت بە قبوڵکردنی خۆبەرپۆهەریی سنوورداری گرووپیکی کە مایەتی لە ناوخوای سنووری دەولەتیکدا لە لایەن دەولەتەو (Buchanan 2004) یان بەلکۆو تەنانەت پەرەتکردنەو ی بژاردە ی ھاتنە ناو ئەو دانوستانانە ی کە بە ئامانجی گەشتن بە رێککەوتن لەسەر دامەزراندنی رژیمیکی خودمختار لە ناوخوای دەولەتدا رێکخرا بن. بێردۆزیکی بەس مافی چارەسەری قورس و دژوارتر ھە یە کە تەنیا لە یەک حالەتدا پاساودانی جیابوونەو ی یەکلایەنە بە گونجاو دەزانی: (۱) پیشیلکاری بەردەوام و بەربلاو ی مافە بنەرەتیە کانی مرۆف (لە توندوتیژترین حالەتی خۆیدا، وەک جینۆساید یان حالەتە کانی تری کوشتنی بە کۆمەل).^[۶]

بێردۆزه کانی مافی سەرەتایی لەمەر مافی یەکلایەنە بۆ جیابوونەو دان بەمەدا دەنێن کە گرووپیکی دەتوانیت لەسەر بنەمای ھۆکارگەلی چارەسەری، مافی جیابوونەو ی ھەبیت، وەلێ ھاوکات لەسەر ئەو برۆیەن کە تەنانەت کاتیک کە گرووپە کە نە کەوتبیتە بەر ھیچ نادادپەرۆهەرییە کیش مافی (یەکلایەنە ی) جیابوونەو ی دەکرێ ھەبیت. کەوا یە، ئەم جووری دوو مە ی بێردۆزه کان ئەمە دەگە یە نیت کە پیشتر و سەرتر لە ھەر مافیکی چارەسەری و کەواتە ھەر مافیکی لیکەوتە ی، کە لەوانە یە ھەبیت، مافیکی بۆ جیابوونەو ی یەکلایەنە بوونی ھە یە.

بێردۆزه کانی مافی سەرەتایی دوو چەشن: بێردۆزه کانی رەپال دەری-تەوەر (کە زۆر بە یان ناسیۆنالیستین) و بێردۆزه کانی گشتپرسی-تەوەر (یان زۆرینە باوہری). یە کە میان ھەلگری ئەو بۆ چوونە یە کە گرووپیکی دیاریکراو کە ئەندامی تییان لەسەر بنەمای ئەو ی ھەندی کات پێی دەگوتریت تاییەتمەندیگەلی رەپال دەری پیناسە کراو، تەنیا بە ھۆی ئەو ی لەو چەشنە گرووپیگەلەن، (داوا- مافیکی یەکلایەنە یان بۆ جیابوونەو ھە یە. تاییەتمەندیگەلی رەپال دەری ئەو تاییەتمەندییانەن کە سەر بە خۆ و بێ گریدانەو بە

هه‌لبژاردنیان ده‌خړینه پال تا که کان و له یه ک نه‌ته‌وه یان «گه‌لیکی جیاواز» بوون له‌خو ده‌گرن. باوترین فۆرمی بیردۆزی په‌پالده‌ری-ته‌وه‌ر پیی وایه که نه‌ته‌وه‌گه‌لی له‌م چه‌شنه مافی چاره‌یخوونووسینیان هه‌یه، که مافی جیا‌بوونه‌وه به‌مه‌به‌ستی بوون به‌خاوه‌ن ده‌وله‌تی خو‌یان ده‌گریته‌وه.

له‌به‌رانه‌ردا، بیردۆزگه‌لی گشتی‌رسی-ته‌وه‌ر له‌سه‌ر نه‌و بو‌چوونه‌ن که داوا-مافی نه‌خلاقیی یه‌کلایه‌نه (ی) تا‌ئهم راده‌یه) بو‌جیا‌بوونه‌وه له‌حاله‌تیکدا بوونی هه‌یه که زۆرینه‌ی دانیش‌توانی پارچه‌یه‌ک له‌خاکی ده‌وله‌ته‌که بریار‌بدن که له‌و به‌شه‌دا ده‌وله‌تی خو‌یان هه‌بیت، بی‌گو‌یدان به‌وه‌ی که تایه‌تمه‌ندیی هاوبه‌ش، چ په‌پالده‌ری یاخود له‌هه‌ر چه‌شنیکی تر، جگه‌له‌ویست بو‌سه‌ربه‌خو‌یان هه‌یه یان نا. پیوست نییه له‌یه‌ک نه‌ته‌وه یان نه‌ندامی گه‌ل یا کولتووریکی دیاریکراو بن. به‌لکو، ته‌نی پیوسته‌گروویک پیک بینن که توانایی دامه‌زراندنی حکومه‌تیکی خودمختاریان هه‌بیت که بتوانیت کارکرده‌سیاسیه‌کانی پیوست بو‌په‌وایی جینه‌جی بکات و راپه‌رپیت.

ئه‌وه‌ی له‌نیوان ئهم دوو چه‌شنه له‌بیردۆزگه‌لی مافی سه‌ره‌تایی هاوبه‌شه‌ئه‌وه‌یه که نادادپه‌روه‌ری وه‌ک مه‌رجیکی پیوست بو‌هه‌بوونی (داوا-)مافی یه‌کلایه‌نه بو‌جیا‌بوونه‌وه به‌هه‌وجه‌نازانن. ئه‌مانه بیردۆزگه‌لی مافی سه‌ره‌تاییین چونکه (داوا-)مافی یه‌کلایه‌نه بو‌جیا‌بوونه‌وه به‌پیشیلکردنی مافه‌بنه‌په‌تیره‌کانی تر گری ناده‌نه‌وه و مه‌رجدار ناکه‌ن، به‌و شیوه‌یه‌ی که له‌بیردۆزگه‌لی به‌س مافی چاره‌سه‌ری ده‌بیندریت.^[۷] لیره‌دا هیچ هه‌ولیک بو‌خسته‌ن‌پرووی هه‌لسه‌نگاندنیکی به‌راوردکارانه‌ی تیروته‌سه‌ل و گشتلایه‌نه‌ی ئهم بیردۆزگه‌له‌دژیه‌که نادریت (پروانه Buchanan 1997). به‌لکو، ته‌نی خاله‌به‌هیز و لاوازه‌سه‌ره‌کیه‌کانیان دیاری ده‌که‌ین.

۱.۲. بیردۆزگه‌لی به‌س مافی چاره‌سه‌ری

به‌گو‌یره‌ی بیردۆزگه‌لی به‌س مافی چاره‌سه‌ری، هه‌روه‌ک له‌ناوه‌که‌ی ده‌ر ده‌که‌ویت، جیا‌بوونه‌وه وه‌ک دواییین ریگه‌چاره‌له‌هه‌مه‌ر نادادپه‌روه‌ری سه‌پیندراو له‌لایه‌ن ده‌وله‌ته‌وه به‌سه‌ر گرووی جیا‌بوونه‌وه‌خو‌ازی تامه‌زرو‌پاساو ده‌دریت. به‌پیی بیردۆزه‌کانی مافی چاره‌سه‌ری ده‌وله‌تیکی تا‌راده‌ی پیوست دادپه‌روه‌ر شیان‌ی دادگه‌ری و ده‌سه‌لاتی په‌وای به‌سه‌ر گه‌لی ناو‌خاکه‌که‌یدا هه‌یه. ئهم په‌واییه‌ئیزی ئه‌وه به‌ده‌وله‌ت ده‌به‌خشیت که به‌سه‌ر هاوولاتیانیدا هوکمرانی بکات، که نه‌ندامانی گروویک‌گه‌لی جیا‌بوونه‌وه‌خو‌ازی تامه‌زرو‌ژی ده‌گریته‌وه. دۆزه‌که‌ته‌نی کاتیک ده‌کری بگوردریت که ده‌وله‌ت

مه‌رجه‌کانی ره‌وایی خۆی پیشیل بکات، که بۆ ئەم مه‌به‌سته‌ش ده‌ولت ده‌بی به‌را‌ده‌یه‌ک که ته‌واو بۆ لاواز‌کردن و بنبر‌کردنی ئید‌عای ده‌ولت بۆ حوکمرانیی ره‌وا پێ‌ویسته‌ له‌ نادادپه‌روه‌ری بگلیت. پروانگه‌ جو‌راو جو‌ره‌کانی به‌س مافی چاره‌سه‌ری بۆ‌چوون و گو‌شه‌نیگای جیا‌وازیان له‌مه‌ر ئه‌وه‌ هه‌یه‌ که چ چه‌شنیک له‌ نادادپه‌روه‌ری قورسای پێ‌ویستی بۆ جی‌گیر‌کردنی مافی جیابوونوه‌ هه‌یه. دیارترین پروانگه‌ی له‌م چه‌شنه، که له‌ لایه‌ن ئالین بیوکانانه‌وه‌ دراوه‌ته‌وه‌ ده‌روه‌، سێ جو‌ری دیاری‌کراوی نادادپه‌روه‌ری دیاری و پیناسه‌ ده‌کات که له‌ ئە‌نجامیاندا بکری جیابوونوه‌ به‌ چاره‌سه‌ر بزانی‌ت: (۱) جینۆسایدیان پیشیل‌کارییه‌ به‌کۆمه‌ل و به‌ربلا‌وه‌کانی تری مافه‌ بنه‌په‌تیه‌کانی مرۆف؛ (۲) ده‌سته‌سه‌رداگرتن و لکاندنێ نادادپه‌روه‌رانه؛ و (۳) پیشیل‌کردنی به‌رده‌وامی ریک‌که‌وته‌کانی تایه‌ت به‌ خودموختاریی ناو‌خۆی خاکی ده‌ولته‌که‌ (Buchanan 2003: p. 351). بیوکانان به‌م دوایانه‌ ئه‌گه‌ری حاله‌تیکی تریشی خستوه‌ته‌ پروو: سه‌رنه‌گرتن و فه‌شه‌له‌ینانی چوونوه‌وه‌ ناو دانوستانگه‌لیک که ناکامی چاره‌روان‌کراویان پزیمیکێ خودموختاری ناو‌خۆیی بۆ هه‌ر گرووپی‌که‌ که داوایه‌کی ماقوولی بۆ وه‌ها خودموختارییه‌ک هه‌یه (Buchanan, personal communication, August 2021).

به‌ره‌چاو‌کردنی ئە‌گه‌ری هه‌ستان به‌ جیابوونوه‌ی یه‌کلایه‌نه‌ به‌ مه‌به‌ستی ورووژاندنی توندوتیژی به‌ربلا‌و، خالی به‌هیزی ریبازی به‌س مافی چاره‌سه‌ری ئه‌وه‌یه‌ که به‌به‌ستیکی به‌رچاو له‌به‌رده‌م جیابوونوه‌ی یه‌کلایه‌نه‌ داده‌نی، که به‌پێی ئە‌م به‌به‌سته، سکالا و گازنده‌کردنی به‌رده‌وام و جیددی جیابوونوه‌وه‌خو‌ازان له‌ که‌وته‌ به‌ر نادادپه‌روه‌ری مه‌رجیکێ پێ‌ویسته. تا ئە‌م خاله، ئە‌م ریبازه‌ ئە‌م تیگه‌یشتنه‌ ده‌پیکیت که که‌رتکردنی ده‌ولت به‌ جو‌ریک که په‌زانه‌ندی و ریک‌که‌وته‌نی دوولایه‌نه‌ی له‌سه‌ر نه‌بی، بۆ نمونه‌ له‌ حاله‌تی شو‌رشدا، هه‌ولیکێ پر مه‌ترسی و مه‌زنه‌ که پاسا‌ودرانی قورسی پێ‌ویسته. گه‌ر لێی وردتر بینه‌وه، ئە‌م پروانگه‌یه‌ لیکدانه‌وه‌ و شیکردنه‌وه‌یه‌کی لۆژیکێ ده‌داته‌ ده‌ست که چلۆن ده‌کری ده‌ولت مافی خاوه‌نداریتی به‌سه‌ر خا‌کدا له‌ ده‌ست بدات: ئە‌مه‌ له‌ یه‌که‌م هه‌نگا‌ودا به‌ شکسته‌هینان له‌ راییکردنی ئە‌و ئه‌رکه‌ دیته‌ کایه‌وه‌ که ئید‌عایه‌کی ئە‌خلاقێ بۆ کۆنترۆلی خا‌ک به‌ ده‌ولت ده‌دات، واته‌ دا‌ینکردنی دادپه‌روه‌ری بۆ ئە‌وانه‌ی ده‌که‌ونه‌ ناو چوارچێوه‌ی ده‌سه‌لاتی یاسایی ئە‌و ده‌ولته‌وه‌.

خالیکی به‌هیزی تری ریبازی به‌س مافی چاره‌سه‌ری ئه‌وه‌یه‌ که وا‌ده‌رده‌که‌ویت که پالنه‌ری دروست و به‌جێ دا‌ین ده‌کات: ئە‌و ده‌ولته‌تانه‌ی دادپه‌روه‌رن (یان لانیکه‌م له‌سه‌ر نادادپه‌روه‌ری زۆر جیددی به‌رده‌وام نین و درێزه‌ی پێ‌ نادهن) له‌ باری ئە‌خلاقیه‌وه‌ له‌ هه‌مبه‌ر جیابوونوه‌ی یه‌کلایه‌نه‌ پارێزراون و له‌

پالپشتیی نیونه ته وه یی بو پاراستنی یه کپارچه یی خاکه که یان به هر مه نندن. له لایه کی دیکه وه، ههروه ک بیردۆزه که پیشنیازی ده کات، گهر مافی جیابوونه وه یی که کلایه نه وه ک چاره سه ریک بو ناداد په روه ریی جیددی و به رده وام به فهرمی بناسریت و دانی پی بنریت، ده وله ته کان هان ده دات که داد په روه رانه تر بجوولینه وه.

هه ندی له ره خنه گران به رهنگاری ریازی به س مافی چاره سه ری بو جیابوونه وه یی که کلایه نه ده بنه وه و پیمان وایه که به شیوه یه کی نیگه رانکه ر له ئاست په روشی و که لکه له کانی گه لیک گرووی خواز یاری چاره یخوونوسین بیایه خ و بیکه لکه. ده لین که له زۆربه یی حاله ته کاندایه مه ناسیو نالیزمه که پالنه ر و هه لگیر سیننه ری شوین چاره یخوونوسین که و تنه، نه ک سکالا و ناره زاییه کان له ناداد په روه ری خو ی له خویدا (Moore 1998a). لایه نگر یکی روانگه ی به س مافی چاره سه ری ده شی و لام بداته وه که ئه مه ی دواییان ته نی لیکدانه وه بو جیابوونه وه یی که کلایه نه ده کات، نه ک بیردۆزیکی گشتلایه نه یی چاره یخوونوسین بیت. که واته، ریازی به س مافی چاره سه ری بو جیابوونه وه یی که کلایه نه له گه ل هه لو یستیکی تا راده یه ک ئاسانگرا نه و ریپده رانه له هه مبه ر خودموختاریی ناوخوی ده گونجیت، که فورمه جیاوازه کانی خو به ریوه به ری بو که مینه نه ته وه یی کانی ناوخوی ده وله ته که ده گریته وه. بابه ته که جیاکردنه وه و هه لاواردنی (داوا- مافی جیابوونه وه یی که کلایه نه له و به رژه وه ندییه ره وایه جورا و جورانه یه که گرووپه کان، له وانه که مینه نه ته وه یی کانی، ده توانن له فورمگه لی جیاوازی چاره یخوونوسیندا به پی به ده وله تبون هه یانیت.

جگه له مه، له ریازی به س مافی چاره سه ریدا هه وچه نییه که داوای سه ره خو یی نه ته وه کان رهت بگریته وه؛ به لکو و ته نی داوا و بانگه شه یه کی به هیتر رهت ده کاته وه که به گویره ی ئه م بانگه شه یه نه ته وه کانی له م چه شنه مافی جیابوونه وه یی که کلایه نه یان هه یه. له زۆربه یی حاله ته کاندایه و گرووپانه یی ده که ونه بهر چه پۆکی ناداد په روه ری پژد و به رده وام له راستیدا نه ته وه ن، و که واته به پیی بیردۆزی به س مافی چاره سه ری مافی جیابوونه وه یان ده بیت. تا ئیره راست نییه گهر بیژین ئه م چه شن بیردۆزه گو ی به راستییه کانی بزاقگه لی چاره یخوونوسینی نه ته وه یی نادات. وه لی بابه تیکی گرنگی دیکه ئه مه یه که بیردۆزی به س مافی چاره سه ری له کاتی ئاویته بون له گه ل بیردۆزیکی گشتلایه نه یی وه ک چاره یخوونوسین، که ئاوردانه وه یه کی بنه ماییه له و حاله تانه یی که ری کخسته کانی خودموختاریی ناوخوی ده توانن پالپشتیی ناوده وله تی ده سته بهر بکه ن، ده توانیت وه لامد ره ی په روشی و که لکه له کانی که مینه نه ته وه یی کانی له و

حاله تانه دا بیت که مافی جیابوونەو هی یه کلایه نه یان نییه.

ئه وهی ریپازی بهس مافی چاره سه ری لئی بییه ریبه داننان به وهیه که نه ته وه گه لی له م چه شنه، بی گه رانه وه بو پیوستی هه بوونی حاله تیکی به رده وامی نادا په روه ری رژد و پر مه ترسی، مافی جیابوونەو هی یه کلایه نه یان هه یه. وه لی ده کری بسه لمیندریت که نه مه تایه تمه ندیی ئه رینی ئه م لیکدانه وه و ریپازی به، نه ک که مایه سی و خالیکی لاوازی. به م شیوهیه که نه و په خانه ی له خوی تکاندووه ته وه که ئاراسته ی بیردۆزه کانی په پالده ری ته وه ده کریت و به خالی لاوازیان به هه ژمار دیت، که نه میش ئه وه یه که له جیهانیکدا که که م تا زۆر هه موو ده ولته ته کان له زۆرتر له یه ک نه ته وه پیک دین، و نه ته وه کان به له باری و ریپکی به سه ر ناوچه گه لیک به سنووری دیاریکراو له ناو خاکی ده ولته تاندا بلاو نه بوونه ته وه و نیسته جی نین، به لکوو گه لیک ناوچه ی دیاریکراو هه ن که داوای و بانگه شه ی خاوه نداریتی زۆرتر له یه ک نه ته وه ی له سه ره، بیردۆزه کانی په پالده ری ته وه ده ن دان به مافی جیابوونەو هی یه کلایه نه بو هه موو نه ته وه کان ده نین و ریگه ی پی ده دن. با به ته که هه ر و ساکار نییه که روانگه ی په پالده ری ته وه سه ر ناگریت و جیه جی نایت؛ به لکوو لایه نگری ئه م روانگه یه بو نه و ئایدیایه که هه ر ئه تنیکیک ده ولته ی تایه تی خوی هه بیت، هانده ر و بزویته ری که بو سپینه وه و له ناو بردنی ئه تنیکی، گه ر نه لئین ته نانه ت جینۆسایدیش. هه ر چۆنیک بیت، ئه م دیره ئارگیومیتته ده توانیت وه لامیکی کاریگه ر بیت بو نه و په خانه ی ده لئین بیردۆزه کانی بهس مافی چاره سه ری گرنگی ناسیۆنالیزم پشتگۆی ده خه ن و گۆیی پی ناده ن، مه گه ر ته نیا له کاتیکدا که لیکدانه وه یه ی بیردۆزی بهس مافی چاره سه ری بو مافی جیابوونەو به دروستی له بیردۆزی برفه تر و په سندتری چاره یخۆنووسیندا جیگیر بکریت.

۲.۲. بیردۆزگه لی گشتپرسی ته وه ر

بیردۆزگه لی گشتپرسی ته وه ر (یان ویستباوه ر) کراوه تر و ریده تر له بیردۆزگه لی بهس مافی چاره سه ری و په پالده ری ته وه رن: به بی مه رجی هه بوونی نادا په روه ری، ریگه به جیابوونەو هی یه کلایه نه ده دن و پیوست نییه که نه ندانه کانی گرووی جیابوونەو خواز تایه تمه ندیی کی هاو به شیان جگه له خواست و ویست بو پیکه یانی ده ولته تی خویان هه بیت. بیردۆزگه لی گشتپرسی ته وه ر بناخه ی مافی جیابوونەو له سه ر مافی چاره یخۆنووسین داده ریژن (Wellman 2005: ch. 3). لای ئه وان چاره یخۆنووسین خوی له خۆیدا وه ها به هایه کی مه زنی هه یه که ده توانیت له هه لومه رجی تایه تدا مافی

سه‌ربه‌خۆبی سیاسی ته‌واو جیگیر بکات. دیارترین لایه‌نگری روانگهی گشتپرسی-ته‌وه‌ر، کریستۆفه‌ر ویلمان، ده‌لیت که مافی چاره‌یخۆنوو سین مافیک بو جیابوونه‌وه به‌دی دینیت و ده‌چه‌سپینیت، نه‌گر و ته‌نیا نه‌گر (۱) هەر گروویپیک که زۆرینه‌ی دانیشتوانی پارچه‌یه‌ک له خاکیکی دیاریکراو پیک دینیت ده‌نگ به جیابوونه‌وه بدات؛ (۲) نه‌و گروویپه بخوازی و بتوانیت ده‌وله‌تیک سهربه‌خۆ دامه‌زینیت که به ریکویپیک ئه‌رکه‌کان راپه‌رینیت، و (۳) جیابوونه‌وه‌ی ئه‌م گروویپه توانایی ده‌وله‌تی پاشماوه‌ی ئه‌م جیابوونه‌وه‌یه ژی بو راییکردنی ئه‌رکه‌کان لاواز و بنه‌ر نه‌کات (Wellman 1995; Wellman 2009: ch. 3; Altman and Wellman 2009: ch. 3). بیلن خالی (۱) مه‌رجی ده‌نگی زۆرینه، و خاله‌کانی (۲) و (۳) مه‌رجی به‌رده‌وامبوونی ده‌وله‌ت ناو بنین. له زۆربه‌ی مه‌له‌فه‌کاندا وا درده‌که‌ویت که به‌دیته‌نایی مه‌رجی به‌رده‌وامبوونی ده‌وله‌ت ساکار نه‌بیت، به‌تایه‌ت کاتیک که دینه‌ سهر باسی دامه‌زاندنی کۆمه‌لیک دامه‌زراوه‌ی نوئ. که‌وايه مه‌رجی به‌رده‌وامبوون راده‌ی کراوه‌یی و ئاسانگیری روانگهی گشتپرسی-ته‌وه‌ر داده‌به‌زینیت.

بیردۆزگه‌لی گشتپرسی-ته‌وه‌ر گه‌لیک تابه‌تمه‌ندی سه‌رنج‌راکیشیان هه‌یه. یه‌که‌م، ده‌توانن پيش به‌هه‌ندی کیشه و گرفت بگرن که چه‌شنه سه‌ره‌که‌یه‌که‌ی تری بیردۆزی مافی سه‌ره‌تایی، واته‌ بیردۆزگه‌لی ره‌پالده‌ری-ته‌وه‌ر به‌دوای خۆیدا دینیت، چونکه‌له‌ چوارچۆه‌ی بیردۆزگه‌لی گشتپرسی-ته‌وه‌ردا، نه‌پۆیسته‌شی بکریته‌وه‌ چ شتیک نه‌ته‌وه‌یه‌ک چئ ده‌کات، و نه‌هه‌وجه‌یه‌ پروون بکریته‌وه‌ که بۆچی نه‌ته‌وه‌کان مافی نه‌وه‌یان هه‌یه‌ ده‌وله‌تی خۆیانان هه‌بیت. هه‌روه‌ها، گه‌ر مافی گشتپرسی-ته‌وه‌ر بو جیابوونه‌وه‌ به‌به‌ربلاوی به‌فه‌رمی بناسریت، نه‌وانه‌ی خواستی جیابوونه‌وه‌یان هه‌یه‌ پۆیست ناکات دۆسه‌که‌یان به‌پیی زاراوه‌گه‌لی ناسیۆنالیستی دارپژن، که هه‌ندی کات کاردانه‌وه‌ی توندوتیژی ناسیۆنالیستی له‌ لایه‌ن نه‌وانه‌ی دژایه‌تیان ده‌که‌ن به‌دوای خۆیدا دینیت. دووه‌م، که‌مه‌تر له‌ بیردۆزه‌کانی به‌س مافی چاره‌سه‌ری شۆپاریز و کۆنه‌پاریز، چونکه‌رینگه‌ به‌ سه‌رله‌نوئ دارشته‌وه‌ی دیموکراتیانه‌ی سنوره‌کانی ده‌وله‌ت ده‌ده‌ن -که‌ له‌ تیۆریدا رینگه‌ به‌ ئاستیکی به‌رزتر له‌ چاره‌یخۆنوو سین بۆ گه‌لی دانیشتووی ناوخۆی نه‌و سنوره‌انه‌ ده‌ده‌ن. ئه‌م گه‌رانه‌وه‌ بۆ دیاریکردنی دیموکراتیانه‌ی سنوره‌گه‌لی ده‌وله‌تی، له‌جیاتی پاراستنی نه‌و دۆخه‌ی ئیستا له‌ ئارادایه، هه‌روه‌ها ده‌روه‌سه‌توونیکی جیی ریز به‌ دیموکراسی وه‌ک حوکمی زۆرینه‌ به‌دوای خۆیدا دینیت.

ئه‌م روانگه‌یه‌یش، وه‌ک هه‌ر روانگه‌یه‌کی تر، به‌ره‌و‌پرووی گه‌لیک په‌خنه‌ و دژایه‌تی بووه‌ته‌وه‌.

خۆشبژیوی ئه و ئاسته لانیکه مییه کی پروانگی ویلمان به حه و جهی ده زانیت تیپه ر بکن. که واته په خنه گران ده شی بلین که پروانگی گشتپرسی ته و هری ویلمان یان (۱) له راده به ده ر لیه رتاریانییه، یا خود (۲) پیوستی به پیندا چو و نه وه و به رفه کردنه وهی مهرجی به رده و امبوونه به جوریک که جیا بو و نه وه خه ساری جیددی به راپه راندنی ئه ر که کانی خۆشبژیوی ده وله تی پاشماوه نه گه یه نیته.

ویلمان به لام ریباژیکی تر ده گریته بهر و ده لیت که هاو به شکردنی به رده و امی سه رچاوه کانی ده وله تیکی سه ر به خۆی تازه دامه زراو له گه ل ده وله تی پاشماوه پیوست نییه ته نیا به و حاله تانه سنووردار بگریته وه که تیندا ناوچهی هه ژارتر به بی پالپشتی ناوچهی جیاوه بوو نه توانیت به رده و ام بیت و دریژه به بوونی خۆی بدات. به م شیوهیه، پروانگی وی جی بو ئه م نه گه ره دیلیته وه که گه لی ناوچهی هه ژارتر بشی هیشتا له به شیک له سه رچاوه کان به هره مه ند بیت که له راده ی پیوستی بو به س مانه وه و به رده و امبوون زورتر بیت هه رچه ند ئه مه ده شی ته نی لیکدانه وه یه ک بیت. ویلمان لیره دا دوو بابه ت لیک جیا ده کاته وه که خۆی به دوو پرساری جیاواز دایان ده نیت: (۱) وه ک بابه تیکی چوارچیوهی دادپهروهی، هاو ولاتیانی ناوچهی زهنگینتر چ شتیک به هاو ولاتیانی ده وله تی پاشماوه قه رزدارن؟ و (۲) ناخۆ هاو ولاتیانی ناوچهی زهنگینتر مافی چاره یخوونوسینیان هه یه؟ ههروه ک خۆی راقه ی ده کات: جیا بو و نه وهی خه لکانی زهنگین له هاوسه ره که متر زهنگینه کانیان بابه تیکه هه مووکات بوونی هه یه. ئیمه لامان وانیه که ئه م نایه کسانیه ده بی بهر به جیا بو و نه وه یان بگریته؛ به لکوو، ئه م نایه کسانیه کومه له مهرجیک دیاری ده کات که به گویره یان ئه وان بشی به ریگه پیندا روی جیا بینه وه - ئه م مهرجانه زوربه ی کات جیا بو و نه وه ده به ستنه وه به پالپشتی به رده و ام له و هاوسه ره ی نه بوونتره له ئاستیکی سه رتر له ته نیا بژیویکی لانیکه میی پیوست بو به ریکردنی ژیا نی (Wellman 2005: p. 142-3).

که واته، پرساری پاراستنی دابه شکردنی سامانی ده وله تیکی خۆشبژیوی بابه تیکی دادپهروهی دابه شکارییه، و ده سته جی ناگه ریته وه سه ر ئه و بابه ته ی که ناخۆ گروویکی زهنگینتر مافی جیا بو و نه وهی له سه رووی لیکدانه وه یه کی لانیکه میتری مهرجی به رده و امبوون هه یه یان نا. ئه مه به و واتایه یه که مافی چاره یخوونوسینی گرووی زهنگینتر قورسای پیوستی بو پاساودانی جیا بو و نه وه یان هه یه (به ره چا و کردنی به دیهینانی هه لومه رجی پیوست)، به لام ئه مه ناگه یه نیته که له هه ر دهروه سستییه ک بو به جیگه یاندنی چاوه روانیه کانی خۆشبژیوی دانیشتوانی ده وله تی پاشماوه پر بایه ختر و سه رتر بیت. مهرجه کانی دادپهروهی دابه شکاری پالپشتی به رده و ام له نه بو و نه کان ته نانه ت تا راده ی سه رتر له ئاستی پیوست بو

بهس گوزهرانی ژیان یاخود بهرده و امبوون ته و او به حه و جه ده زانن. کیشه یه کی ئەم رپچاره یه ئەمه یه که له هه لو مه رچی نیستادا به دوور له واقع و لۆژیکه: کاتیک ناوچه یه ک سه ره به خۆیی ته و او ی خۆی ده سته به ر کرد، نیتر پالنه ریکی ئەوتوی نییه که درێژه به پارفه کردنی سه رچاوه کانی له گه ل ده وله تی پاشماوه بدات تا نه رکه کانی په یوه سته به خۆشبرژیوی به جی بگه یه نیت و هیچ ده زگا و ناوه ندیکی نیونه ته و ه یی کاریگه ریش نییه که ناچار به م کاره ی بکات.

ره خنه گرانی بیردۆزی گشتیسی-ته وهر له م ره هه نده شه وه ره خنه کانیا ن به رز ده که نه وه که روانگه کانی ویلمان ته شه نه کردن و زۆربوونی جیابوونوه ی لی ده که ویته وه. ره خنه ی کارتیکه ریی دۆمینۆیی^۱، ههروه ک له ناوه که یه وه دیاره، ئاماژه به و نیگه رانییه ده کات که گه ر بۆ پینکه پینانی گرووپینکی جیابوونوه خوازی خۆژیو ته نیا ده نگیککی زۆرینه له گشتیسییه کدا پیوست بیت و بهس، به دامه زراوه یی کردنی ئەم روانگه یه دی رپنگه به جیابوونوه ی هه ژماریکی زۆر و یه ک له دوا ی یه کی گرووپنگه لی بچووک و بچووکتر بدات. ئەمه بۆ سه قامگیری سیاسی و ئابووری له ناوچه گه لی دیاریکرا و له ئاستی نیونه ته و ه ییدا کاره ساتبار و کاولکه ر ده بیت. دیسانه که تیوریسته کانی گشتیسی-ته وهر له وه لامدا ئاماژه به مه رچی بهرده و امبوون ده که ن. چیکردنی سه رکه و وتوانه ی ده وله تیکی ته و او سه ره به خۆ که بتوانیت هه م ره وایی سیاسی بپارێت (به به جیگه یاندن و راپه راندنی ئەرکه سیاسییه کانی) و هه م به شیوه یه کی لۆژیککی چاوه پروانی لی بکریت که به درێزایی کات بهرده و ام بیت و بمینیتته وه مه رچی قورس و ئەسته مه -مه رچی که به شیککی زۆری (ته نانه ت گه ر نه لئین زۆربه ی) گرووپنگه لی جیابوونوه خوازی تامه زرۆ وی ناچیت بتوانن به دیی بینن.

له راستیدا، ویلمان پی وایه که به که مبوونوه ی دانیشتوان و سه رچاوه کانی، ئەگه ر و شیمانیه ی ئەوه ی گرووپینکی جیابوونوه خواز بتوانیت وه ها ئەرکیکی به رزه فرانه و ئالۆز به جی بینیت داده به زیت (Wellman 2005: p. 7-8). که وایه، مه رچی بهرده و امبوون سنووریکی کرده یی له بهرده م ئەو چه شنه گشتیسییه یه که له راستیدا ده توانن گرووپنگه لی جیابوونوه خوازی خۆژیو پیک بینن، که گه ر روانگه ی گشتیسی-ته وهر کار ی پی بکردیت و بخریته گه ر، به شیوه یه کی به رچا و ئەو ئەگه ره که م ده کاته وه که دابه شبوونی ده وله ته کان له ئاستیکی نیونه ته و ه ییدا بیته کایه وه.

هه لبه ت مافی جیابوونوه مافی خاوه نداریتی به سه ر ئەو خاکه دا له گه ل خۆی دینیت که

۱. ئەم زاراوه یه له یارییه ک وه رگراوه که تیدا پوله کانی یاریی دۆمینه به دوا ی یه کتر دا ده چن و به جوولاندنی پوولی یه که م پوله کانی دوا ی ئەم به ریز ده که ونه سه ر عه رد، و مه به سته کاریگه ریی زنجیره یی روودا و یان هه نگاویکه. -وه رگێر

جیابوونه و خوازان گهره کیانه دهولته تی سهر به خوئی خوئیانی له سهر دامه زریئن. ئەم خاکه به بی رهزامه ندی له دهولته تی ماگ وهرده گیریت. چ شتیگ جیابوونه و خوازان بو ئیدعای خاوه ندریتی به سهر خاکدا له پیگه یه کی به هیتر له دهولته تی ماگ داده نیت؟ چلۆن مافی چاره یخونووسین ده توانیت له خواستی زۆرینه بو بوون به دهولته تی سهر به خو ههم ریگه بو ئیدعای خاوه ندریتی خاک خوش بکات و ههم ئیدعای دهولته تیکی رهوا بو خاوه ندریتی هه مان خاک هه لوه شینیتته وه؟

ویلمان له جیاتی ئەوهی بپرسیت چلۆن گرووی جیابوونه و خواز مافی خاوه ندریتی به سهر خاک به دهست دینیت، بهم پرسیاره دهست پی ده کات که بوچی ههر له سهره تاوه دهولته تی ماگ ئیدعای خاوه ندریتی خاکی هه بووه (Wellman 1995). ویلمان پی وایه که دهولته تی پیوسته بۆمان شی بکاته وه که بوچی ده توانیت به سهر ئیمه و ئەو خاکه ی له سهری ده ژین ئیدعای دهسه لاتتی زۆره ملیانه ی یه کلا یه نه ی هه بیته. له ئەنجامدا ده لیت که ته نیا پروونکردنه وه ی ریچیچوو کارکردگه رای و توانایی راپه راندنی ئه رکه کانه. که واته، ویلمان روانگه یه کی به راشکاوی کارکردگه رایانه ی له هه مبه ر دهسه لاتتی دهولته تی هه یه -دهسه لاتتی دهولته تیگ به سهر خاک و گه له کهیدا ته نیا و ته نیا تا ئەو شوینه ره وایه که ئه رکه سیاسییه پیوسته کانی له ئاست و پله یه کی گونجاو و جیی رهزامه ندی ببات به ریوه. که واته ئیدعای دهولته تیگ بو دهسه لاتتی پاوان و دابه شنه کراو به سهر خاکیکدا له که لکوه رگرتن له و خاکه بو راپه راندنی ئه رکه سیاسییه کانی سهرچاوه ده گریته (Wellman 2005: ch. 2).

له سۆنگه ی ئەم روانگه وه، هه بوونی گروویکی ناوخویی جیابوونه و خواز که ویست و پالنه ری سیاسی هه بیته و له پرووی سیاسییه وه خو بژیو بیته، ئیدعای دهولته تی به سهر ئەو خاکه دا که گرووی ئاماره پی کراو تییدا ده ژین ده باته ژیر پرسیار، چونکه (۱) توانایی به رده وامبوونی سیاسی ئەو گروویه دهیسه لمینیت که دهولته تی له راستیدا پیوست نیه بو پاراستنی ئاستیکی پیوست له کارکردگه رای، کۆنترۆلی به سهر ئەو خاکه و دانیشته وانیدا هه بیته (به گویره ی مه رجه به رده وامبوون)؛ و (۲) زۆرینه ی گه لی ئەو ناوچه یه له گه ل ریگه ستنیکی سیاسی ترن که له ریگه یه وه بتوانن خو یان پیداویستی و هه لو مه رجه کانی کارکردگه رای بیته دی. به له به رچا وگرتنی ئەم راستیه که دهولته تی ماگ بو چی کردنی ژینگه یه کی هیمن و ئەمنی سیاسی بو هاوولاتیانی، که لیوه شاوانه ئه رکه سیاسییه کان به باشی رای بکات، پیوستی به و خاکه نیه که کیشمه کیش و ناکوکی له سهره، له روانگه یه کی کارکردگه رایانه وه ئیدعای دهولته تی به سهر خاکی جیی مونا قشه دا پاسا ودر او نیه (Altman and Wellman 2009: 47). ئەو سیناریۆ

تایبەتانی ئەمە تێیدا دەور دەگیریت پەیوەستە بەوێی کە چلۆن شروڤە و لیکدانەو بەردەوامبوونی سیاسی دەکەین، بەلام ئارگومێنتی گشتگیری هەلقولۆ لە کارکردگەراییی نەگۆرە و لە هەموو حالەتیکدا یەكسانە: گەر خاکی جیبی موناقلە بۆ راییکردنی گونجاوی ئەرکەکان لە لایەن دەولەتەو پێویست نییە، کەواتە ئیدعای دەولەت بۆ ئەو خاکە و ئەوانە لەسەری دەژین دەشی (لە کەمترین ئاستی خۆیدا) بە داوای چارەیحۆنوووسینی جیابوونەوخوازانی تامەزرۆ هەلۆهشێندریتەو و بایەخی نەمییت.

بەم شیۆهە، روانگە ی و یلمان لەسەر ئیدعای دژوازی چەند لایەن بۆ خاکیک لەسەر تێگەیشتی کارکردگەرایانە لە پەوایی دەولەت و شروڤە بەهیزی بۆ مافی چارەیحۆنوووسین بونیات نراو. سەرەرای ئەمە، بەپێی تێگەیشتی باو لە چارەیحۆنوووسین لە پەوتی سەرەکی فەلسەفە ی سیاسی و یاسای نیونەتەویدە، مافی چارەیحۆنوووسین تەنیا دوو حالەت دەگریتەو: رزگاری لە دەستتێوەردانی دەرەکی لە خۆبەریۆهەریدا و هەندی فۆرمی نەختی دیموکراتیی حکوومەت بە جۆریک کە هەر ئەندامیکی یەكە سیاسیە کە لە مافی بەشداریکردنی سیاسی یەكسان بەهەرەمەند ببن. لەم تێگەیشتنەدا، پوونە کە مافی چارەیحۆنوووسین تەنیا لە حالەتیکدا مافی خاوەنداریتیی خاک بە داوای خۆیدا دینیت کە بوون بە خاوەنی خاکی خۆیان تەنیا رینگە یەك بێت کە گروویک بتوانیت لە دەستتێوەردانی دەرەکی رزگاری بێت یاخود بە دیموکراسی بگات. ئەمە مافی گرتنی بەشیک لە خاکی دەولەتیک کە ئەم دوو پێویستیە ی دا بین کردوو ناگریتەو. بێردۆزی گشتپرسی تەوەر بۆ وەلامدانەو بەم پەرخانە پێویستە بە بێردۆزیک ریتچووی مافە سەرزەمینییەکان پشتنەستووور بکریت، کە پوونی بکاتەو کە چلۆن مافی چارەیحۆنوووسین دەتوانیت ئیدعای خاوەنداریتیی خاک لە بەشیک لە دەولەتیک رەوادا بە داوای خۆیدا بینیت کە گشت هاوولاتیەکانی هەنووکە تارادە یەکی گونجاو لە چارەیحۆنوووسین بەهەرەمەندن. بۆ زانیاری زیاتر بروانە بەشی (۴.۲).

۳.۲. بێردۆزگەلی رەپالدهری-تەوەر

بێردۆزگەلی رەپالدهری-تەوەر، هاوشیۆه ی هاوتا گشتپرسی-تەوەرەکانیان، لەسەر ئەو بۆچوونە کە مافی جیابوونەو لە ئەنجامدا ریشە ی لە بەهای چارەیحۆنوووسیندا یە، کەوا یە هیچ پێویست نییە تەنیا بەو کەسانە بدریت کە کەوتوونەتە بەر نادادپەرەری رژد و قوول. بەلام جیاواز لە بێردۆزگەلی گشتپرسی-تەوەر، لایەنگرانی روانگە ی رەپالدهری-تەوەر مافی چارەیحۆنوووسین ناگشتین بۆ هەموو گروویک.

به لکوو به بۆچوونی ئەوان چاره یخۆنووسین ته نیا ئەو گرووپانه ده گریته وه که بکریت به تایبه تمه ندیگه لی دیاریکراوی تایبهت، وه ک نه ته وه، ئاین، ئەتیک یا خود شوناسگه لی تری هاوبه ش له نیوان تاکه کانی پیکهینه ری هه ر گرووپیک، پیناسه بکردری (Margalit and Raz 1990; Moore 1997; Miller 1998). گه رچی بیردۆزگه لی په پالده ری-ته وه ری جۆراو جۆر له پیوه ری جیاواز بۆ پیناسه کردنی «گه ل» یا «نه ته وه» ی جپی باس که لک وه رده گرن، به لام هه موویان له م خاله بنچینه ییه دا هاوبه شن که سه رچاوه ی مافی جیاوونه وه چه ند چه شن له مافی چاره یخۆنووسینی نه ته وه ییه، که له سه ر داوای ئەخلاقیی تایبه تی ئەو تاکانه بونیات نراوه که سه ر به گرووپگه لیککی ناسنامه یی تایبه تن.^[۸]

ئهم ریازه له جیاوونه وه ی یه کلایه نه پیشینه یه کی دوورودریژی هه یه، که ده گه ریته وه بۆ ناسیۆنالیسته کانی لاینکه م سه ده ی نۆزده یه م وه ک مازینی، که رایگه یاند که هه ر نه ته وه یه ک ده بی ده وه له تی خۆی هه بیته. په خنه گرانی جۆری په پالده ری-ته وه ری بیردۆزی مافی سه ره تای (Buchanan 1991, Gellner 2008) ده لێن که ئەم بیردۆزه په وایی به گۆرینی یه کلایه نه و زۆره ملیانه ی سنوره کان ده به خشیت که که م تازۆر هه چکات کۆتایی پی نایهت، چونکه به هه ر نه ته وه یه ک (یا خود «گه لیک» یان کۆمه لگه یه کی جیاواز و تایبهت) مافی بوون به خاوه نی ده وه له تی خۆی ده دات. به و هۆکارانه ی له سه ره وه ئامازه مان پی دان ئەمه وا دیته به رچاو که نه ک سه ر نه گریته، به لکوو ریوشوینیک بیت بۆ زۆربوونی ناکوکی و ململانیی ئەتنۆ-نه ته وه یی.

له گه ل ئەمه شدا، ئەوانه ی داکوکی له روانگه ی په پالده ری-ته وه ر ده کن وه لام ده ده نه وه که پیویست نیه هه ر نه ته وه یه ک (یان گه لیککی تایبهت) مافی جیاوونه وه ی یه کلایه نه ی به کرده یی بکات، و گریمانه ی ئەوان ئەمه یه که گه رچی بیردۆزه که یان به گشتی ریگه ی به م کاره داوه، به لام هه مو و گرووپیک که ئەم مافی پی دراوه جیاوونه وه هه لئابزیریت. سه ره پای ئەمه، به په چاو کردنی پیشینه ی میژوویی ململانیی ئەتنۆ-نه ته وه ییه کان، ئەم نیگه رانییه له جپی خۆیه تی که به دامه زراوه یی کردنی ئەم بنه مایه که هه ر نه ته وه یه ک مافی خۆیه تی که ده وه له تی خۆی هه بیته زۆرتر به و به توندوتیژی ئەتنۆ-نه ته وه یی ده دات، و هاوکات بی گومان پیشیلکاری مافی مرفیش له گه ل خۆیدا دینیت. که واته، تیچوووه ئەخلاقیه کانی گونجاندنی وه شانی په پالده ری-ته وه ری بیردۆزی مافی سه ره تای له یاسای نیونه ته وه ییدا ده شی به گران له سه رمان ته واو بیت-به تایبهت گه ر ریگه ی که ممه ترسیتر بۆ دااینکردنی به رژه وه ندییه په واکانی نه ته وه کان هه بیت، وه کوو به جیهینانی باشتی نۆرمه کانی مافی کانی مرف و گه رانه وه بۆ ریچکخسته کانی

خوموختاریی ناو خۆیی .

چەند جۆر لە بیردۆزی رەپالدهری-تەوەر هەن کە تارادەیه ک لەم نیگەرانییە کەم دە کەنەو کە قبوولکردنی ئەم بیردۆزە، بە رینگەدان بە مافی جیابوونووهی یە کلایەنە بە نەتەو کەن (یا گەلانی جیاواز)، بە شیوازی جۆراو جۆر دەبیتە سووتەمەنیی ئاگری مەلانیی ئەتۆ-نەتەو یە کەن . بۆ نمونە، لایەنگرانی رەپالدهری-تەوهری لەوانە یە لەسەر ئەو بۆچوونە بن کە پیشگریمانە یە ک بە قازانجی هەر نەتەو یە یاخود گەلێکی جیاواز هە یە کە گەر خواستی هەبیت بتوانیت ببیت بە خاوەن دەوڵەتی خۆی، یاخود لە روانین و تیگە یشتنی یە کە مەدا وادیتە بەرچا و کە مافی جیابوونووهی یە کلایەنە بۆ هەموو گرووپە کەن پارێزراو . بەلام دان بە مەدا دەنێن کە سیستەمی یاسایی نێونەتەو یە بە جۆریک پشتراست کراو تەو کە هەندی گرووپ ناچار دە کات کە بە چەشنیک لە ریکخستنی خودموختاری کە لە ئاستیکی خوارتر لە سەر بە خۆیی تەواوە قایل بن تا پیش بە ناسە قامگیری مەترسیدار بگێردریت یان تا لە گەل ئیدعاگەلی هاو شیو یە گرووپە کانی تر بۆ خاوەنداریتی هەمان ئەو خاکە سازانیک پیک بەیندریت . ئەم شیوازە لە وەلامدانەو بە نیگەرانیی لە مەر خۆشکردنی ئاگری مەلانیی ئەتۆ-نەتەو یە کەن تیچوو و ئەنجامی نەرینیی خۆی هە یە : ئەو یە لە سەر تادا وە ک مافیکی یە کلایەنە ی هەر نەتەو یە کە لەم چەشنە بۆ هەبوونی دەوڵەتی خۆی لە قەلەم دەدرا، ئیستا زۆرتر لە پیشگریمانە یە ک بە قازانجی سەر بە خۆیی نەتەو کەن دە چیت کە دە کرای بە سانایی هەلۆه شیندریتەو و پو و چەل بکریتەو . و تا کاتیک کە لیکدانەو یە کە تارادە یە ک روون و راشکاوانە لەو هەلومەرجانە نەخریتە روو کە تیدا ئەم پیشگریمانە یە نسکو نەهینیت و کاری پیکری، ئەستەمە بزانی لیکەوتە کردە یە کانی ئەم روانگە دیاریکراو ی رەپالدهری-تەوهریە چین . ئەمە ی کە پێویستە شرو فە یە کە سەبارەت بەو یە کە چلۆن ئەم پیشگریمانە یە کە دەلین بە قازانجی بەدەوڵەت بوونی نەتەو کەن، بە بەراورد لە گەل ئیدعا کەن و بەها کەن چۆن هەل دەسەنگیندریت . لایەنگرانی بیردۆزە کانی رەپالدهری-تەوهر تا ئیستا وەلامیکیان لەم بارەو نەداو تەو .

پیشتر دیمان کە رەخنە گرانی وەشانی رەپالدهری-تەوهری بیردۆزە کانی مافی سەر تایی گەرەکیانە جەخت لە تیچوو وە شیمانە یە کانی پە یو نە دیدار بە تۆخوونووهی مەلانیی ئەتۆ-نەتەو یە کانی جیگیرکردنی ئەم روانگە یە لە یاسای نێونەتەو یە کەن . بەلام، تەنیا باسکردن لە تیچوو وە شیمانە یە کانی قبوولکردنی بیردۆزی رەپالدهری-تەوهر و جیکردنەو یە لە یاسای نێونەتەو یە کەن . بە لکو و هەر وەها پێویستە لە بەرژەو نەدیە گریمانە یە کانی هەبوونی سیستەمی ک تیگە یە کە تیدا مافی نەتەو کەن بۆ بوون بە خاوەنی

دەولەتە خۆیان بە فەرمی ناسراوە. بەم پێیە، دەیفید میلەر دوو ریگە پشٹیوانیکردن لە بێردۆزەکانی رەپالدهری-تەوەر لیک جیا دەکاتەو: بە ئارگومینتگە لیک بۆ پیشاندانی ئەمە ی که نەتەوە کان پئویستیان بە دەولەتە یاخود بە ئارگومینتگە لیک بۆ پیشاندانی ئەمە ی که دەولەتە کان پئویستە تاک-نەتەوەیی بن (Miller 1995).

چەشنی یە کەمی ئارگومینتە کان دوو حالەتی هەیه: دەکرێ بە لگاندن بکردریت که نەتەوە کان پئویستیان بەو هیه دەولەتی خۆیان هەبیت، (۱) تا بتوانن خۆیان لە لەناوچوون یان لەو هیزگە لە بپارێزن که هەپەشەن بۆ تاییه تەمەندیی دیاریکەر و جیاوازیان، یاخود (۲) بە دەرپرینی میلەر، تا هاوونەتەو هیه کانیاں سەرچاوه گەلی دامەزراوه یان هەبیت تا بتوانن دەروەستی و ئەرکه تاییه تە کانیاں لە ئاست یە کتر وە ک ئەندامانی «کۆمەڵیکی ئەخلاقی» بپننه دی. هەردووکی ئەم تپرامان و سەرنجانە لە بارودۆخی تاییه تە دەتوانن لە بەرژەو هندیی فۆرمیک لە چاره یخۆنوسینی سیاسی بۆ نەتەوە کان بن، بەلام پروون نییه که کامەیان بۆ جیگیرکردنی مافیکی گشتی بۆ گشت نەتەوە کان بۆ گەیشتن بە سەر بە خۆیی تەواو، و بەم شیوه یه، مافی جیا بوونەو ی یە کلا یه نە تەواو و گونجاو ه. لە راستیدا، میلەر بۆ پشٹیوانی لە دەره نجامیکی لاوازتر هەردووکیان کۆ دەکاتەو: ئەمە ی که نەتەوە کان «داوایه کی بەهیزیان» بۆ چاره یخۆنوسین هەیه، بەلام دیاریی ناکات که ئەم داوایه که ی دەتوانیت ببیت بە مافیکی تەواو و بپ ئەملا و ئەولا.

هەروەها چەشنی دوو ه می پاساودانی ئەم روانگە یه که نەتەوە کان هەقیانە دەولەتی خۆیان هەبیت ژ ی دوو حالەت دەگریتهو: یه که میان، که یه که م دەرکهوتنی لە میژوودا لانیکه م دەگریته بۆ کتیبه که ی جۆن ستوارت میل بە ناویشانی تینییه کان لە سەر حکومەتی هەلبژێردراو (Mill [1861] 1991)، دەلێت که دیموکراسی دەتوانیت تەنیا لە دەولەتگەلی تاک-نەتەو هیدا گەشه بسینیت، چونکه ئەو دەولە تانە ی زۆرتر لە نەتەو هیه کیان هەیه لە یه کپیزی، متمانه، یان هەست و سۆز و بەهاگەلی هاو بەشدا که پئویستی زۆرتر لە نەتەو هیه کیان هەیه لە یه کپیزی، متمانه، یان هەست و سۆز و بەهاگەلی هاو بەشدا که پئویستی دیموکراسین که مایه سیان دەبیت. دوو ه میان، که ئەمیش هەر لە لایەن دەیفید میلەر هه خراو تە پروو، دەلێت که دەولەتە کان بۆ دەستە بەرکردنی دادپەر وەریی دابەشکراو دەبپ تاک-نەتەو هیه بن، چونکه دادپەر وەریی دابەشکراو پئویستی بە سەرلەنوێ دابەشکردنەو ه ی بەرچاوی سامان و دارایی بە سەر هاوولاتیانە و زەنگینه کان تەنیا لە حالە تیکدا که وە ک هاوونەتەو هیه سەیری هاوولاتییه که متر خاوپیدا و هەژاره کانیاں بکه ن دەخوازن سامانە که یان لە گەلیان پارقه و هاو بەش بکه ن (Miller 1995). هەردوو فۆرمه که ی ئارگومینتی «دەولەتە کان پئویستە تاک-نەتەو هیه بن» پرسیارگەلی گەلیک سەرنجراکیش

سه بارهت به و هه لومه رجه به دواى خویندا دینن که له کاتیکدا که ئه رکه گه وهه ریه کانی ده ولت به باشی و سه رکه و تووی راده په پیندرین، ده بی له ئارادا بیت تا به ره و ئه م ئارگیو مینته هانمان بدات.

وادیاره جۆن ستوارت میل بۆ چوون و پروانینی خوئی که ده ولت تگه لی فره نه ته وه یی له گه ل دیمو کراسی ناگونجین له سه ر بنه مای ئه زموونی میژووی دامه زران دبیت. به لام، خه لکانیک به لگاندن ده که ن که نمونه ی ده ولت تگه لی دیمو کراتیی فره نه ته وه یی ژى هه ن: وه ک که نه دا، به لجیکا و له وانیه سویسرا (په یوه ست به وه ی که له کو تاییدا به فره نه ته وه یی بیهینینه هه ژمار یا خود به س فره نه تنیکی). هه روه ها ده کرئ ئه مریکاشی پتوه زیاد بکهین، چونکه زۆر به ی هۆزه هیندییه ئه مریکیه کان [سوور پیسته کان] رهوش و دۆزیکى یاسایان ههیه که شان له شانی سهروه ری ده دات.

بی گومان، لایه نگره مؤدیرنه کانی ئارگیو مینتی جۆن ستوارت میل خیرا ئامازه به مه ده دن که به رده وامی و مانه وه ی به لجیکا و که نه دا به هوی بزافه ناسیونالیستییه جیابوونوه خوازه کان، له ژیر پرسیار و دردۆنگیدایه. (هه ر چۆنیک بیت، له ئیستادا ئه گه ری جیابوونوه ی کینیک گه لیک لاوازه و ری تی ناچیت). له لایه کی تره وه، ده کرئ سه لمیندریت که گشتاندنی میل به شیوه یه کی پیشوه خته ره شینانه یه: دیمو کراسییه ره سه نه کان دیارده گه لی گه لیک نوین و تائهم دوا یانه ش که م تا زۆر هه یچ هه ولئیکی جیددی، ته نانه ت له لایه ن ده ولت تگه لی دیمو کراتییه وه، بۆ داننان به داخوازیه کانی نه ته وه گه لی ناوخوی ده ولت ته کان، له ریگه ی فۆرمه جیاوازه کانی ری کخستنی خودم وختاری له ئارادا نه بووه.^[9] که واته ره شینی میل سه بارهت به دیمو کراسییه فره نه ته وه ییه کان، وه ک پاساودانیک بۆ به فه رمیناسینی مافی بوون به ده ولت تی سه ربه خو بۆ هه مو و نه ته وه کان، هاوکات له گه ل مه ترسی ناسه قامگیری و توندوتیژی که له وانیه به دواى خویدا بینیت، لای هه ندی که س له وانیه به کرچ و کال و پیشوه خته بیت هه ژمار. وا دیته به رچاو که ماقوولترین ستراتیژی له جیاتی ده سته ردان له ئایدای ده ولت تگه لی فره نه ته وه، هه ولدانه بۆ دلنیا بوون وه له وه ی که ده ولت ته کان ریز له مافه کانی مرؤفی که مایه تییه کانیا ن ده گرن و هه روه ها هاندانه به ره و سازان و ری ککه و تن له سه ر خودم وختاری ناوخوی.

وه شانی دووه می ئارگیو مینتی «ده ولت ته کان پیویسته تاک نه ته وه یی بن» هه روه ها به ره و پرووی به ره رچدان وه و دزایه تی جیددیش بووه ته وه. یه که م، ئه مه ی که ناسیونالیزم ئاسانکاری بۆ سه رله نوی دابه شکردنه وه ی سامان له ناستیکی مه زن و به ربلا و داده کات یا خود له باتان پیشی پی ده گریت، ده گه ریته وه سه ر تایبه تمه ندیی ناسیونالیزمی به رباس. یه کریزی ناسیونالیستی له وانیه نه گاته راده ی خواست بۆ

سه‌رله‌نوی دابه‌شکردنه‌وی سامان و باندۆری له‌سه‌ر نه‌بیّت. دووهم، ته‌نانه‌ت له‌و حاله‌تانه‌ی که‌هه‌ست و سۆزی ناسیۆنالیستی ئاسانکاری بۆ دابه‌شکردنه‌وه‌ده‌دات، ده‌شی پیرسریّت: چی دیکه‌ئاسانکاری بۆ ده‌کات؟ وا‌ده‌رده‌که‌ویّت که‌میلەر له‌به‌لگاندنه‌که‌یدا له‌و راستیه‌وه‌که‌ناسیۆنالیزمیکی ئیجگار ئایدیال و له‌رووی ئه‌خلاقیه‌وه‌شاز و بیخه‌وش ریگه‌بۆ دادپه‌روه‌ری دابه‌شکاری (یان دیموکراسی) خو‌ش ده‌کات، به‌و ده‌ره‌نجامه‌ده‌گات که‌نه‌ته‌وه‌گه‌لی له‌م چه‌شنه‌مافی ئه‌وه‌یان هه‌یه‌که‌ده‌وله‌تی خو‌یان هه‌بیّت یاخود وه‌ک پیشگریمانیه‌ک ئه‌و مافه‌یان هه‌بیّت. به‌لام گه‌لیک نمونه‌ی میژوویی بۆ ئه‌م بابته‌هه‌ن که‌ئو یه‌کیتی نه‌ته‌وه‌یه‌ی میلەر لای وایه‌بۆ به‌دواداچوون و گه‌یشتن به‌دادپه‌روه‌ری دابه‌شکاری ده‌سته‌مۆ ده‌کردیّت، درندانه‌به‌ره‌و داگیرکاری و به‌دژی که‌سانی سه‌ر به‌نه‌ته‌وه‌کانی تر و هه‌روه‌ها ئه‌ندامانی دژبه‌ر و ناهاویری ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه‌خۆی ئاراسته‌ده‌کردیّت.

۴.۲. گونجاندنی بیردۆزه‌کانی جیابوونه‌وه‌له‌چوارچۆیه‌ی بیردۆزگه‌لی خاک و دادپه‌روه‌ری

سه‌رزه‌مینیدا

هه‌روه‌ک لیا بریلمایه‌ر به‌دروستی جه‌ختی له‌سه‌ر کردووه‌ته‌وه، جیابوونه‌وه‌ته‌نی پیکه‌پینانی یه‌کیته‌یه‌کی سیاسی نوی له‌نیوان تا که‌کان، یاخود نه‌چوونه‌ژیر بار و نکۆلیکردنی کۆمه‌له‌مرۆفیک له‌ئهرک و ده‌روه‌ستییان له‌ئاست ملدان به‌یاسا‌کانی ده‌وله‌ت نییه‌ (Brilmayer 1991). به‌لکۆو گرتنی به‌شیک له‌خاکیکه‌که‌ده‌وله‌تیک ئیدعای له‌سه‌ر هه‌یه. به‌م پینه، بیردۆزه‌جیاوازه‌کانی جیابوونه‌وه‌ده‌بی وه‌ک دارشتن و خسته‌پرووی لیکدانه‌وه‌و شروقه‌ی به‌دیل له‌وه‌لومه‌رجه‌ره‌چاو بکردرین که‌پییسته‌بۆ گرووپییک له‌ئارادا بیّت تا داوای خاوه‌نداریتی خاکیک بکات که‌له‌هه‌مان کاتدا به‌شیکه‌له‌خاکی ده‌وله‌تیک.

ریبازی به‌س مافی چاره‌سه‌ری بۆ جیابوونه‌وه‌ی یه‌کلایه‌نه‌لانیکه‌م دوو ریگه‌ی بۆ ئه‌وه‌به‌فه‌رمی ناسیه‌وه‌که‌گرووپییک بتوانیّت ئیدعای په‌وای پیویستی بۆ خاوه‌نداریتی خاک هه‌بیّت: (۱) داوای وه‌رگرتنه‌وه‌ی خاکیک که‌له‌پاربدوودا به‌سه‌ریدا سه‌روه‌ر بوون، به‌لام به‌نادادپه‌روه‌ری لییان داگیر کرابیّت (هاوشیۆه‌ی جیابوونه‌وه‌ی کۆماره‌کانی بالّیک له‌یه‌کیتی سوّفه‌ت له‌ ۱۹۹۱د)؛ یاخود (۲) به‌هه‌بوونی ئیدعای سه‌روه‌ری به‌سه‌ر خاکدا له‌ئاکامی په‌نابردنیان بۆ دوایین ریچاره‌یه‌ک بۆ ده‌ربازبوون له‌نادادپه‌روه‌ری پزرد و به‌رده‌وام که‌به‌دزیان له‌چه‌شنی پیشیلکردنی مافه‌بنه‌په‌تیه‌کانی مرۆف له‌ئارادایه‌.

خویندنه‌وه و لیکدانه‌وه‌یه کی به‌رفره‌تر له خالی دووهم بو دیاریکردنی ئه‌و حاله‌تانه له نادادپه‌روه‌ری هه‌یه که له ئاکامیان بکریت مافی جیابوونه‌وه‌ی یه‌کلایه‌نه به‌فه‌رمی بنا‌سیندری‌ت. ئه‌م خویندنه‌وه‌یه نه‌ته‌نی پیشیلکاری مافه‌بنه‌ره‌تیه‌کانی مروّف، به‌لکوو پیشیلکردنی به‌رچاو یاخود هه‌لوه‌شان‌دنه‌وه‌ی یه‌کلایه‌نه‌ی ری‌ککه‌وتن و په‌یمانی خودموختاریی ناو‌خویی له لایه‌ن ده‌وله‌ته‌وه (وه‌ک له‌ناوبردنی خودموختاریی کو‌سو‌فۆ له لایه‌ن میلاشۆ‌فیچه‌وه له‌سالی ۱۹۸۹د)، و هه‌روه‌ها ره‌تکرده‌وه و ملنه‌دان به‌به‌شداریکردن له دانوستانه‌کانی تایه‌ت به‌خودموختاریی ناو‌خویی له‌گه‌ل ئه‌و گرووپه‌ی که داوایه‌کی ماقوولی بو‌ئو خودموختاریه‌ه‌یه ده‌گریته‌وه.

به‌گویره‌ی خالی (۱)، بنه‌مای داوای جیابوونه‌وه‌خوازان بو‌خواه‌نداریتی خاک سه‌رپاست و دیاریکراوه: ته‌نیا داوای ئه‌وه ده‌که‌ن که به‌پیی یاسای نیونه‌ته‌وه‌یی به‌هی ئه‌وان داده‌نری‌ت و دان به‌خواه‌نداریتی ئه‌وان به‌سه‌ریدا‌نراوه. به‌پیی خالی (۲)، بیردۆزی به‌س مافی چاره‌سه‌ری به‌و پیشگریمانه‌یه ده‌ست پی‌ده‌کات که ئه‌و ده‌وله‌تانه‌ی به‌پیی یاسای نیونه‌ته‌وه‌یی ره‌واییان پی‌به‌خشاوه، ئیدعای پشتراستکراویان بو‌خواه‌نداریتی خاکه‌که‌یان هه‌یه. به‌لام له‌پاشان ده‌لیت که وه‌ها ئیدعایه‌ک له‌کاتی ده‌ستبردن بو‌شیوازه‌گه‌لی به‌رده‌وامی نادادپه‌روه‌ریی رژد و جیددی له‌ئاست گرووپه‌گه‌لی ناو‌خوی ده‌وله‌ته‌که ده‌کری‌ت وه‌لا بنری‌ت یاخود هه‌لوه‌شیندریته‌وه و پووچه‌ل بکریته‌وه. ئایدیاکه ئه‌مه‌یه که له‌و کاته‌دا که جیابوونه‌وه‌ته‌نیا ری‌چاره‌بو‌ده‌ربازبوون له‌نادادپه‌روه‌ریی رژده‌ئیدعای ده‌وله‌ت بو‌خواه‌نداریتی خاک دروستی و به‌های نامینیت و له‌کار ده‌که‌وی‌ت.

له‌کاتی‌کدا تیۆریسته‌کانی مافی سه‌ره‌تایی وه‌ک کریستۆفه‌ر ویلمان هیشتا وه‌لامی خویان بو‌ئو ده‌زایه‌تی و به‌ره‌ه‌لستیانه‌بلاونه‌کردووه‌ته‌وه که ده‌لین له‌پروانگه‌ی گشتی‌رسی-ته‌وه‌ری ویدا بیردۆزی خاک، که زۆریش پیویسته، جی نه‌کراوه‌ته‌وه و به‌دی ناکری‌ت، هه‌ندی گه‌شه و پیشکه‌وتن له‌ده‌ق و بلاوکراوه‌کانی سه‌باره‌ت به‌مافه‌سه‌رزه‌مینیه‌کان ده‌شی بو‌داکوکی و لایه‌نگری له‌پروانگه‌ی گشتی‌رسی-ته‌وه‌ر به‌که‌لک بن (گه‌رچی شیوازی که‌لکوهرگرتن له‌مان بو‌ئو مه‌به‌سته به‌پاده‌یه‌کی به‌رچاو له‌حاله‌تی به‌کاره‌ینان بو‌داکوکی له‌بیردۆزه‌کانی به‌س مافی چاره‌سه‌ری سه‌رپاستی و پاشکاوایی که‌متری پیوه‌دیاره). ئانا ستیلز ده‌لیت که ده‌وله‌تیک ته‌نیا و ته‌نیا له‌حاله‌تیکدا خواه‌نی مافه‌سه‌رزه‌مینیه‌کانه که پارێزگاری له‌مافه‌بنه‌ره‌تیه‌کان و ئیدعای دادپه‌روه‌ری بکات و په‌نگدانه‌وه‌ی خواستی هاوبه‌شی دانیش‌توانی ناو ئه‌و خاکه‌بی‌ت (Stilz 2019, p. 90)، و ئه‌مانه به‌به‌هاگه‌لی دادپه‌روه‌ریی بنه‌ره‌تی و چاره‌یخوونووسینی

به کومه‌ل ناودیر ده کات. ستیلز ههروهه‌ها پئی وایه که ده‌وله‌تیک له کاتیکدا که هه‌م توانایی و هه‌م خواستی به‌دیپه‌ینانی ئەم به‌هاگه‌له‌ی هه‌بیت، ده‌توانیت له خاکیکی دیاریکراودا که له ئیستادا هیچ یه‌که‌یه‌کی تر خاوه‌نی مافه سه‌رزه‌مینیه‌کان له‌و خاکه‌دا نییه، مافی حوکمرانی ده‌سته‌به‌ر بکات. ویلمان ده‌توانیت له‌م تیکه‌له‌کیشیه‌ی دادپه‌روه‌ری بنه‌په‌تی و چاره‌یخۆنوو‌سینی به‌کومه‌له‌ بۆ ئەم ئیدعایه‌ که‌لک وه‌رگری‌ت که‌ گروویکی جیا‌بوونه‌وه‌خواز که‌ ده‌نگی زۆرینه‌ پالنه‌ر و هیزپیده‌ریه‌تی و خواست و توانایی به‌دیپه‌ینانی دادپه‌روه‌ری و مافه‌ بنه‌په‌تییه‌کانی بۆ ئەندامه‌کانی هه‌یه، ده‌توانیت مافی خاوه‌نداریتی به‌سه‌ر خاکیکدا هه‌بیت که‌ بۆ پیکه‌ینانی ده‌وله‌تی سه‌ربه‌خۆی خۆی پیوستیه‌تی -هاوکات له‌گه‌ل ئەوه‌ی که‌ ئیدعای خاوه‌نداریتی خاکی ده‌وله‌تی ماک په‌ت ده‌کاته‌وه. ئەمه‌ی که‌ که‌لکوه‌رگرتن و ته‌رخانکردنی روانگی ستیلز بۆ ئەم مه‌به‌سته‌ وه‌لام ده‌داته‌وه‌ یان نا، په‌یوه‌سته‌ به‌وه‌ی که‌ ناخۆ ئەو هه‌لومه‌رجانه‌ی که‌ ریگه‌ بۆ ده‌سته‌به‌رکردنی سه‌ره‌تایی مافه سه‌رزه‌مینیه‌کان خۆش ده‌که‌ن -سازدانی داوایه‌کی ماقوول و په‌وای خاوه‌نداریتی خاک به‌سه‌ر ناوچه‌یه‌ کدا که‌ له‌و کاته‌دا هیچ یه‌که‌یه‌کی تر داوایه‌کی ماقوول و په‌وای بۆ خاوه‌نداریتی نییه‌- هه‌ر هاوشیوه‌ی ئەو هه‌لومه‌رجانه‌ن که‌ ئیدعای خاوه‌نداریتی به‌سه‌ر خاکیکدا بونیات ده‌نین که‌ هه‌ندی یه‌که‌ی تر تا به‌ر له‌مه‌ هه‌لگری مافه سه‌رزه‌مینیه‌کان له‌و خاکه‌دا بوونه‌ یاخود نا. هه‌ندی له‌وانه‌یه‌ بلین که‌ هه‌لومه‌رجه‌کان بۆ ئەوه‌ی دووهم پیوستتر و قورستر له‌وه‌ی یه‌که‌من.

تیگه‌یشتی ستیلز له‌ به‌های دادپه‌روه‌ری بنه‌په‌تی ده‌کری به‌مه‌رجی به‌ده‌وامبوونی ویلمان به‌پیداریته‌ دی، و مه‌رجی ده‌نگی زۆرینه‌ی ساده‌ی ویلمان راسته‌وخۆ له‌و ئاراسته‌یه‌ جی ده‌گری‌ت که‌ ستیلز به‌ به‌های چاره‌یخۆنوو‌سینی به‌کومه‌ل، واته‌ به‌پیی خواستی هاوبه‌ش، لئی تیده‌گات. ویلمان ده‌توانی بلی که‌ گروویکی که‌ ده‌نگی به‌جیه‌یشتی ده‌وله‌ت و بوون به‌دیاریکه‌ری سه‌ربه‌خۆی چاره‌نوو‌سی خۆی داوه‌ چیتروستی سیاسی گریپیدراوی له‌گه‌ل هاوولاتیانی به‌رفه‌تری ده‌وله‌تی ماک نییه. ستیلز له‌سه‌ر ئەو بۆچونه‌یه‌ که‌ به‌شیکی گرنگ له‌ ویستی سیاسی خواست و/یا هه‌ز و ئاره‌زووی به‌شداریکردن (یاخود درێژهدان به‌شداریکردن) له‌ پرۆژه‌یه‌کی سیاسی له‌گه‌ل ئەندامانی ده‌وله‌ته‌ گه‌وره‌تره‌که‌یه. ده‌نگدان به‌جیا‌بوونه‌وه‌ هیمما و ده‌رپینیکی روون و راشکاو به‌وه‌یه‌ که‌ وه‌ها خواست و هه‌زیکی چیتروستی له‌ لای زۆرینه‌یه‌ک له‌و ده‌نگی گه‌له‌ به‌دی ناکری‌ت -ئه‌وان دان به‌و دامه‌زراوانه‌ی ئیستا له‌ ئارادان ناین و هیچ ده‌روه‌ستیه‌کیان بۆ هاوکاری له‌گه‌لیان نییه. به‌م شیوه‌یه‌، ناکری‌ت چیتروستی ده‌وله‌تی ماک به‌ره‌نگدانه‌وه‌ و وینای ویستی هاوبه‌شی گه‌ل بزاین. که‌واته، ویلمان به‌ که‌لکوه‌رگرتن له‌ بێردۆزی خاکی ستیلز، ده‌توانی بیسه‌لمینی که‌ ئیدعای گروویکی جیا‌بوونه‌وه‌خواز بۆ خاکی جیی مشتومر و ناکۆکی به‌روونی له‌

ئیدعای دهولته تی ماگ به هیتره. ئەمە ی که ئەم بە کارهینانە ی پروانگە ی ستیلز بۆ ئەم مەبەستە بر دە کات یان نا دە گەریتە وه بۆ ئەو ی که ناخۆ دە کرئ ئایدیای ویستی هاوبەش تا ئەو رادە یە بە بایەخ و بنگە هی لیکدانە وه ی بۆ بکردریت و پیشان بدریت که لە حاله تی نه بوونی له لای هەندی گرووی ناو چوارچیوه ی دهوله تدا ئیدعای دهوله تیکی رهوا بۆ خاوه ندرایتی خاک تیک بشکینیت و وه لای بنیت.

روانگە ی گشتپرسی -تهوهر ههروهها به رهووروی ئەم رهخه یه بووه تهوه که ناتوانیت به رگری له دانه پالی مافه سه رزه مینیه کان به و گرووپه دیاریکراوه ی به شوین سه ره بخۆیه بکات. لیره دا ژ ی تیوریسته کانی گشتپرسی -تهوهر له وانیه له ستیلز قه رز وه رگرن. ستیلز جگه له به هاگه لی دادپه روه ری بته پرتی و چاره یخۆنوسینی به کۆمه ل، به رادیه کی به رچاو جه خت له مافه کانی نیشته جیوون ده کاته وه. به روانگە ی وی، هه ر گروویک ده بی مافی نیشته جیوونی به سه ر ئەو خاکه تایه ته دا هه بیت که تیدا هه و ل بۆ ده سه ته به رکردنی سه روه ری ده دات (Stilz 2019, ch. 2). ویلمان پیشتر دانی به مه دا ناوه که هه لویستی وی پیوستی به مافه کانی نیشته جیوونه، به لام تا ئیستاشی نه کردووه تهوه که ئەم مافانه ی نیشته جیوون چ بابە تگه لیک ده گرنه وه. له وانیه روانگە ی وی پشته ستوور به جه ختکردنه وه ی ئەو ئایدیایه ی ستیلز بیت که مافه کانی نیشته جیوون له سه ر بنه مای گرنگی ناوچه یه ک بۆ کولتوور و شیوازی ژبانی گروویک بونیات نراون. وه ها رافه یه ک له مافه کانی نیشته جیوون ده کرئ بۆ شیکردنه وه ی ئەو بابته که لکی لی وه رگیریت که چلۆن سنوره کانی گشتپرسی له سه ر جیابوونه وه ده بی دیاری بکردرین.

سه ره رای ئەمه، که لکوه رگرتن و په نابردنی تیوریسته کانی گشتپرسی -تهوهر بۆ مافه کانی نیشته جیوون ده شی بیته شمشیرکی دوو ده م. ئەوانه ی دزایه تی جیابوونه وه یه کی تایه ت ده که ن له وانیه بلین که خاوه ن مافی نیشته جیوون له سه رانه ری خاکی ئەو دهوله تن که به هاوولاتی وی داده ندرین و بۆ ئەوه ی مافی نیشته جیوونیان له به شیکی تایه ت و دیاریکراویدا هه بیت له راستیدا پیوستیان به هه بوون له و به شه ی ئەم خاکه دا نیه. گه ر دهوله تیک ئیدعایه کی رهوا ی بۆ خاکیک هه بیت و رینگه به ئازادی جیگورکی و راگواستن له ناوخۆی سنوره کانی بدات، گشت هاوولاتیان به شیوه یه کی ئاسایی والیکی ده ده نه وه که مافی نیشته جیوونیان له سه رانه ری پانتایی ئەو خاکه دا هه یه، نه ک ته نیا له و به شه ی که له ئیستادالینی نیشته جین.

تیوریسته کانی مافه کانی گشتپرسی -تهوهری ده توانن به شیوه ی خواره وه وه لام بده نه وه. ته نانه ت گه ر هه موو هاوولاتیانی ئەو دهوله ته مافی نیشته جیوونیان له په یوه ندی له گه ل ئەو ناوچه یه ی خه ریکه

جیا ده بیته وه هه بیته، بئی گومان ئه وانه ی نیشته جیی ئه و ناوچه یه ن مافه کانی نیشته جیبوونیان پر بایه ختره و قورساییی زورتره، لانیکه م گهر بوون له و ناوچه یه بو پرۆژه تاکه که سسی و به کومه لیبه کانیان گرنگی و بایه خیی هه بیته.

هینانه به رباسی ئه م بابه ته له م برگه یه دا تا ئیستا که ده ریخستوه که ههر سیی چه شنه سه ره کی و دیاره که ی بیردۆزه کان (به س مافی چاره سه ری، گشتپرسی ته وه ر و پر پالده ری ته وه ر) که موکورتی و که مایه سیبه کی جیددیان هه یه: ئه وان روانگه کانی خوین له سه ر جیا بوونه وه له چوار چپوه ی بیردۆزیکی گشتگیری دادپه روه ری سهرزه مینی جیی ناکه نه وه. ئامانجی بیردۆزی دادپه روه ری سهرزه مینی ئه وه یه که لانیکه م ئه و چوار خاله ی له خواره وه ئامازه یان پیی ده دریی به یئیتته دی، که هه موویان په یوه نیدار به بیردۆزگه لی جیا بوونه وه ن. یه که م، ده بی لیکنده وه یه کی پته و و یه کانگیر له چه شنه جورا و جوره کانی ئیدعا گه لی ئه خلاقیی پشتراستکرا و بو خاک بدات به ده سته وه، ههر له ئیدعا گه لی تایبته به ده سه لاتی یاسایی ته و او سه روه ر تا ئیدعا گه لی تایبته به کۆنترۆلی سنوورداری ده سه لات که بو جوره جیا وازه کانی خوموختاری ناو خویی پیویسته (حاله تگه لیک له چاره یخوونوسین که سه ره به خویی ته و او ناگره وه)، تا ئیدعا گه لی په یوه ست به به شداریکردن له فورمه جیا وازه کانی ده سه لاتی ها و به شدا. دو وه م، که ههر په یوه نیدار به خالی یه که مه، ده بی روونکردنه وه یه کی پته و و یه کانگیر له وه بخاته روو که کام توخمانه ی کۆنترۆل به سه ر خاکدا پاسا و هه لگرن. بیردۆزی خاک نه ته نی بیردۆزی پانتایی جوگرافی ده سه لاتی یاساییه، به لکو و هه روه ها ده بی بیردۆزیک بیته بو مافی کۆنترۆلی سه رچا وه کانی ناو خاکیک، مافی به رگری له هه مبه ر داگیرکردنی خاک، مافی کۆنترۆل به سه ر ها توچوی خه لک و هه نارده و ها ورده ی شتومه ک له سنوره کان، و هتد.

سییه م، ده بی روونی بکاته وه که کامه گرووپانه به چه شیوازییک و له چه ریگه یه که وه به کام خاک گری دراون. بو ئه م مه به سته پیویسته بنه ماکانی ریئوین و ئاراسته که ری دیاریکردنی سنوره کان و بنه ماکانی یه کلاییکردنه وه ی ناکۆکیه کانی له مه ر سنوره کان روون بکرینه وه. خالی کوتایی، پیویسته بیردۆزیک بو ئه وه هه بیته که چه شنه بکه رییک مافی به سه ر خاکه وه هه یه (گه لو نه ته وه؟ هه روه ک له بیردۆزی میله ردا (2007) ئامازه ی پیی دراوه؛ یان گروویکی ئه تنیکی - جوگرافی؟ هه روه ک کوله رس (2009) باسی لئ کردوه؛ یا خود گه لیک؟ به گویره ی روانگه ی مؤر (2015) و ستیلز (2019)) و چلو ن ئه م گرووپانه به ده ولته گری ده درینه وه.

له سهر هرکام له چه شنه کانی بېردوؤزی جیابوونوه، کومه لیک پرسیاری وه لامنه دراو و به ره ه لستی و په خنه ی ریتچو و سه باره ت به دادپه روه ری سهرزه مینی هه ن. بو نمونه، بېردوؤزه کانی به س مافی چاره سهری، که داگیرکردن و زهوتکردنی نادادپه روه رانه ی خاک به یه ک له و نادادپه روه ریانه داده نین که ده کری ببه هوکاری (داوا-) مافی جیابوونوه ی یه کلا یه نه، ده بی ریگه چاره یه کی گونجاو بو نه و گرفته بخه نه روو که له شوینی تر به کیشه ی یاسای نه خلاقیی ماوه ی سنووردار^۱ ناوی ده رکردووه (Buchanan 1991: 88): ریپیدان به و داویانه ی سهر به خوئی که له سهر بنه مای کرده و ی نادادپه روه رانه ی پاربدوو بونیات نراون تا چ ماوه یه ک پاش نه و کرده و یه له سهر جیی خوئی ده مینته ووه و به رده وامه - گروویک تا چه نده ده توانیت به میژوودا بگه ریته ووه دواوه بو نه ووه ی بیسه لمینت که شیاه و مافی نه ووه ی هه یه که ده ولته تی خوئی هه بیت چونکه پیشتر ده ولته تی هه بووه؟

خالیی جیی بایه خ نه مه یه که بېردوؤزیکیی به س مافی چاره سهری له مه ر مافی جیابوونوه ی یه کلا یه نه له نه جامدا ته نیا کاتیک پاساوه لگره و ده کری به رگری لی بکریت که پشت به شوڤه یه کی ریچو و بیه ستیت که شی بکاته ووه چ شتیک له سهر تاوه مافی نه ووه به ده ولته تیک ده دات که کونترولی به سهر خاکینکدا هه بیت. به بی ووه ها شوڤه یه ک، روانگه ی به س مافی چاره سهری وادیت به رچاو که به شیوه یه کی هه رمه کی و نالوژیکیی پاراستنی دوخی نیستا به سهرتر و باشر ده زانیت، به و شیوه یه کی که جیابوونوه خوازان ناچار ده کات که بو سه لماندن و جیگیرکردنی ئیدعای خوئیان بو خاوه نداریتی خاک، نه رکی نه ووه نه سستو بگرن که پیشان بدن که که وتوونه ته به ر نادادپه روه ری رژد و به رده وام. بو وه لامدانه ووه به م ره خنه یه، تیوریسته کانی به س مافی چاره سهری ده بی بېردوؤزیکیی ره وایی له سهر بنه مای دادپه روه ری بخه نه روو و به رگری لی بکن که به لگاندن بو نه مه بکات که نه ووه ی بناغه ی ئیدعای ده ولته بو خاک پیک دینت مهرجی دابینکردنی دادپه روه رییه، و هه روه ها نه ووه ی که به م هوکاریه که ته نی نادادپه روه ری رژد و جیددی ده توانیت نه و ئیدعایه هه لوه شینته ووه (وه ها شوڤه و لیکدانه ووه یه کی ره وایی له Buchanan 2013 دا به رده سته). بېردوؤزی مافی چاره سهری بو نه ووه ی نه و تومه ته له سهر خوئی لا بدات که بېردوؤزی تایبه ت به مافه سهرزه مینییه کانی، به کورتی و له ئاستیکیی نزدما دان به به های چاره یخونووسین ده نیت، ده بی پیشان بدات که له هه ندی حاله تدا ده کری داوی

۱. بنه مایه کی نه خلاقیی که به شیوه یه کی یاسایی ماوه یه ک دیاری ده کات که هه رکات نه و ماوه یه به سهر چوو مافی خاوه نداریتی داراییه ک له خاوه نه که ی ده ستیندریته ووه، یاخود ده ستبردن بو کرده ویه ک چتر پاساوه لگر نایت. -وه رگری

گرووپییکی جیابوونوهه خواز بۆ چاره یخۆنووسین، به پپی پپووست لاینکه م له حالته کانی پیکهاتهی خودموختاریی ناو خۆیدا جی بکریتتهوه و بگونجیندریت، که سرینهوهی ئیدعای دهولت بۆ ههموو خاکه کهیشی لی ناکه ویتتهوه. و ههروهها پپووسته روونکردنهوهیه کی بنه مایی بدات به دهستهوه که چ کاتیک داوای چاره یخۆنووسین له ریگه ی پیکهاتهی خودموختاریی ناو خۆیی، به بی سهر به خۆیی تهواو، به پپی پپووست ده هیندریتته دی.

۵.۲. بهراوردکردنی بیردۆزگه لی دامه زراوهیی بهرتهسک و بیردۆزگه لی دامه زراوهیی بهربلاو

ریگهیه کی روونکه رهوهی تر بۆ پۆلینه ندیی بیردۆزه کانی جیابوونوهه ههیه. ههروه ک له بهشی (۳.۲) دا ئاماژهی پی درا، هه ندی له بیردۆزه کان له سه ره ئه و گریمانیه دامه زراون که ته نیا دامه زراوه گه لیکی په یوه ست به هه ندی فاکتی تایبه ت ده توان دیاری بکه ن چ کاتیک گرووپیک مافی جیابوونوهه ی ههیه. بیردۆزی گشتپرسی ته وه که له لایه ن ئالتمان و ویلمانوه (2009) خراوه ته روو، له سه ره ئه و باوه رپهیه که ئه و ته نیا فاکته دامه زراوهییانه ی که بایه خیان ههیه ئه مانه ن: گه لۆ ئه و گرووپه ی داوای جیابوونوهه ده کات ده توانیست ئه و دامه زراوانه ی بۆ راپه راندنی ئه رکه کانی پپووستنی بونیاتیان بنیت و گه لۆ دامه زراوه گه لی ده ولته ی پاشماوه هه لی ئه وه ی بۆ ده ره خسینن که درێژه به راپه راندنی ئه رکه کانی بدات؟ به واتایه کی تر، به بۆچوونی ئه وان، ئه و ته نیا به رژه وه ندیه دامه زراوهییانه ی په یوه ستن به دیاریکردنی ئه و بابه ته ی ئاخۆ مافییک بۆ جیابوونوهه له ئارادایه یان نا، به رژه وه ندیه کانی لایه نی راپه راندنی ئه رکه کانی ده ولته ی نوێ و ده ولته ی پاشماوه ن. له راستیدا، ئه م بیردۆزه ریک وه ک پرس و بوویه ریکی دوولایه نه مامه له له گه ل جیابوونوهه ده کات، تا ئه و شوینه ی که بابه ته که بگه ریتته وه بۆ به رژه وه ندیه ی په یوه ست به دیاریکردنی ئه وه ی ئاخۆ گرووپیک مافی ههیه جیا بپیتته وه یاخود نا. له به رامبه ردا، بیردۆزی بیوکانون پی وایه که ده کری لایه نه کانی تر کۆمه لیک به رژه وه ندیه ره وایان هه بیت که گریدراون به بابه تی دیاریکردنی ئه وه ی که مافه کانی لایه نه سه ره کییه کان چین. به تایبه تی، بیوکانون ده لیت که به رژه وه ندیه گه لی دامه زراوهیی نیونه ته وه ی په یوه ستن به و بابه ته وه، له وان ه ده کری ئاماژه به و به رژه وه ندیه بکری که له پیشگرتن له پیشیلکاریه کانی بواری مافه کانی مرؤفدایه که به ئه گه ری زۆر له و حالته تانه ی جیابوونوهه که ناکۆکی و کیشمه کیشیان له سه ره روو ده دات، و ههروهها ئه و به رژه وه ندیه ی له ئه نجامی پاراستنی په یوه ندیه جیگیر و ئاشتیخوازانه ی نیوان ده ولته ته کان ده سه ته به ره ده بیت.

ئالتمان و ویلمان ده‌شی وه لām بده‌نه‌وه که مهرجی به‌رده‌وامبوونی ده‌ولت، که مهرجی بیردۆزی ئه‌وانه، به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی لایه‌نه‌کانی سییه‌میش ره‌چاو ده‌کات و دینیتته‌هه‌ژمار. به‌تاییه‌تی، به‌دییه‌نیانی ئه‌م مهرجه له‌ریگه‌ی هه‌بوونی ده‌ولت‌گه‌لی سه‌قامگیر و به‌رده‌وام و له‌ریگه‌ی دابینکردنی دادپه‌روه‌ری که هه‌واکات له‌گه‌ل به‌جیگه‌یانندن و راپه‌راندنی ئه‌رکه‌بنه‌ره‌تییه‌کانی ده‌ولت دیتته‌دی، خزمه‌ت به‌به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی لایه‌نه‌کانی سییه‌میش ده‌کات.

کیشه‌ی ئه‌م وه‌لامه‌ئه‌وه‌یه که له‌کاتیکدا که دان به‌مه‌دا ده‌نیت که به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی لایه‌نی سییه‌م ده‌کری گری‌دراو به‌بابه‌تی دیاریکردنی ئه‌وه‌بن که ئاخۆ گرووپییک مافی جیابوونه‌وه‌ی هه‌یه یاخودنا، پیمان نالیت که بۆچی ده‌بی به‌رژه‌وه‌ندییه‌ره‌واکانی لایه‌نی سییه‌م به‌م شیوازه و به‌م راده‌یه سنووردار بکریته‌وه. بۆچی به‌رژه‌وه‌ندییه‌ده‌سته‌به‌رکراو له‌ئاکامی پاراستنی سازی و پیکه‌اته‌یه‌کی سه‌قامگیر له‌ده‌ولت‌ته‌کان و هه‌روه‌ها له‌ئاکامی پیشگرتن به‌و جۆره له‌ئاریشه و قه‌یرانه ئه‌منیانه‌ی که له‌دۆسیه‌کانی جیابوونه‌وه (به‌تاییه‌تی حاله‌ته‌کانی گپ‌راندنه‌وه‌خواز له‌جیابوونه‌وه) ده‌کری بیته‌ئاراوه، به‌بابه‌تی دیاریکردنی فۆرم و پلانی مافی جیابوونه‌وه گری‌دراو نین؟ له‌ئه‌نجامدا، ئه‌مه‌ی که گرووپییک (داوا-) مافی جیابوونه‌وه‌ی هه‌یه یاخود نا ده‌گه‌رپه‌ته‌وه سه‌ر ئه‌وه‌ی که ئاخۆ لایه‌نه‌کانی تر پاساوی گونجاو و قایلکه‌ریان بۆ ده‌ستنه‌بردن و خۆلادان له‌هه‌ول بۆ پیشگرتن به‌و جیابوونه‌وه‌یه هه‌یه، و هه‌روه‌ها له‌لایه‌کی تره‌وه، ده‌کری بگه‌رپه‌ته‌وه سه‌ر ئه‌و بابه‌ته‌ی که ئه‌م جیابوونه‌وه‌یه ئه‌گه‌ری هه‌یه کاریگه‌رییه‌کی نه‌رینی له‌سه‌ر به‌رژه‌وه‌ندییه‌ره‌واکان هه‌بیته‌یان نا، یه‌ک له‌وان ئه‌و به‌رژه‌وه‌ندییه‌ی له‌زیندوو‌مانه‌وه و به‌رده‌وامبوونی ده‌ولت‌ته‌ی پاشماوه و ده‌ولت‌ته‌ی نویدایه، و نموونه‌ی تریش هه‌ن.

ئه‌مه‌بووه‌ته‌خالی لاوازی بیردۆزه‌کانی گشتپرسی ته‌وه‌ر له‌هه‌مبه‌ر ئه‌م ره‌خنه‌یه که به‌ره‌وپرووی بووه‌ته‌وه: وای بیته‌به‌رچاو که گرووپییک له‌ناو ده‌ولت‌تیکی ره‌وا و تا راده‌یه‌کی گونجاو دادپه‌روه‌ردا له‌به‌شییک له‌خاکی ئه‌و ده‌ولت‌ته‌دا زۆرینه‌یه و گه‌ره‌کیه‌تی ده‌ولت‌ته‌ی خۆی هه‌بیته. ئه‌مه‌ی که ئاخۆ مافی جیابوونه‌وه‌یان هه‌بیته‌یان نا گری‌دراوه به‌وه‌ی که ده‌ولت‌تانی تر پاساوی گونجاویان بۆ ئه‌وه هه‌یه که ده‌ست له‌ده‌ستتیه‌وردان له‌هه‌ولی جیابوونه‌وه‌ی ئه‌وان بپاریزن یاخود نا (چونکه ئه‌و مافه‌ی باسی لێ ده‌که‌ین داوا- مافیکه که هه‌لگری ده‌روه‌ستییه‌کی دوولایه‌نه و پیکه‌سته‌راوه بۆ ئه‌وه‌ی ته‌داخول له‌جیابوونه‌وه‌دا نه‌بیته). به‌لام ئه‌مه‌ی که ئاخۆ ده‌ولت‌تانی تر ده‌بی ده‌ست نه‌به‌ن بۆ ده‌ستتیه‌وردان له‌هه‌ولتیکی جیابوونه‌وه یاخود ته‌داخول له‌هه‌ولی ده‌ولت بۆ پیشگرتن به‌م جیابوونه‌وه‌یه نه‌که‌ن، ده‌کری بگه‌رپه‌ته‌وه بۆ ئه‌و بابه‌ته که

ئاخۆ بېرىداران و جوولانەو بە شىوازە دەتوانى يارمەتیی دامەزراندنى نۆرمىكى نوڧى ياساى نڧونە تەوھىي باو بدات كە رېگە بەو گرووپانەى لە بەشىك لە خاكدا زۆرىنەن بدات كە بە شىوھى يە كلايەنە دەولەتى خۆيان بەبى دەستتېوھردان دامەزرىن. لە حالەتى نەبوونى دامەزراوھ گەلى بېلايەن بۆ بېرىداران لەسەر ئەوھى كە چ كاتىك بە گوڧرەى بېردۆزى گشتپرسى تەوھر ھەلومەرجە كان بۆ جىابوونەوھى يە كلايەنە دڧنە دى، وھە نۆرمىكى نوڧى و گەلئىك ئاسانگەر و رڧدەرتى ياساى نڧونە تەوھىي باو مەترسېدار دەبىت؛ دەشى ھانى ئەو مەلەفانەى جىابوونەوھى بدات كە تەنانەت مەرجە كانى بېردۆزى گشتپرسى تەوھر خۆيشى تىدانە ھاتبىتە دى و جىبە جى نە كرابن. كەواتە، ھەروەك لە حالەتى جىابوونەوھى گىراندنەوھى خوازدا دەبىندىت، كە لەسەرەوھ ئامازەى پى درا، وا دڧتە بەرچا و كە لەم حالەت و رەوشانە داژى بە ھەمان شىوھى. ئەمەى كە ئاخۆ لەسەر دەولەتانى تر پڧوڧستە دەستتېوھردان لە ھەولئىكى جىابوونەوھى بەكەن، و لەم رۆوھوھ ئاخۆ گرووپىك مافى جىابوونەوھى ھەيە يان نا، دە كرئ بگە رڧتەوھ بۆ ھەندى فاكترى جىاواز لەوانەى بېردۆزى گشتپرسى تەوھر رېگە بە رەچا و كردن و بە ھەژمار ھىنانيان دەدات.

گەر ئەمە راست بىت كە كۆمەلە بەرژەوھەندىيەكى رەوا بە بابەتى ديارىكردنى سروسشت و كرۆكى مافى ئەخلاقى بۆ جىابوونەوھى گرىدراون، و گەر پانتايى باندۆر و رادەى كارىگەرى جىابوونەوھى بەسەر ئەم بەرژەوھەندىيانە بەستراو بە سەرچاوھ گەلى دامەزراوھى بىت كە ئىستا بوونيان ھەيە، لەوانە نەتەنى ئەوانەى دەولەتى پاشماوھ و دەولەتى نوڧى، بەلكو ھەروھە ئەوانەى رڧكخراوھ گەلى ناوچەيى و نڧونە تەوھىي، كەواتە دەگەينە ئەو ئەنجامە كە بېردۆزىكى مافى ئەخلاقى بۆ جىابوونەوھى پڧوڧستە لە ھەموو ئاستىكدا ئەو راستىيە دامەزراوھىيانەى ئىستا لە ئارادان رەچا و بكات و بىانھىتە ھەژمار. دوامىن كارى بىوكانان رڧك لەم بابەتە دەكۆلئىتەوھ. بىوكانان دەلئىت كە مافى ئەخلاقى بۆ جىابوونەوھى گرىدراو بە دامەزراوھىيە، بەو واتايە كە ئەمەى كە گەلۆ گرووپىك مافى ئەخلاقى بۆ جىابوونەوھى ھەيە يان نا، بەستراوھ تەوھ بە سروسشت و كرۆكى ئەو دامەزراوھىيانەى ئىستا لە ئارادان و ئەوھى كە ئاخۆ ئەو دامەزراوھە دەتوانن بەپڧى پڧوڧست ئەو مەترسېيانە دامركڧن و كەم بەكەنەوھ كە جىابوونەوھى بەرەوروى ئەو بەرژەوھەندىيە جىاوازانەى دەكاتەوھ كە لەرۆوى ئەخلاقىيەوھ پربايەخن. ئەمە بەو واتايەيە كە دارشتنى دروستى بېردۆزى مافى جىابوونەوھى پڧوڧستى بە گرېمانە گەلئىكى پشئەستوور بە ئەزموون ھەيە كە ئەو خالائەى تىدا ديارى كرابن: (۱) كۆمەلئىك لە بەرژەوھەندىيە گەلئىكى لەرۆوى ئەخلاقىيەوھى گرنىگ كە لە حالەتى جۆراو جۆرى جىابوونەوھى دەكەونە ژڧر مەترسى، و (۲) ئەگەرى سەرکەوتن يان سەرنەكەوتنى دامەزراوھە كان لە كالكردنەوھى و كەمكردنەوھى ئەو مەترسېيانە دا. گەر ئەمە راست بىت، كەواتە وا دڧتە بەرچا و كە ھەردوو پروانگەى بەس مافى چارەسەرى

و مافی سه‌ره‌تایی ناته‌واون و که موکورتیان هه‌یه، چونکه هیچکامیان ره‌چاوی ئەم گریمانه ئەزموونیه گرنگانه‌یان نه‌کردوو.

۶.۲. به‌راوردکردنی بیردۆزه‌کانی جیابووننه‌وه

تا ئیستا که به‌جیه‌بلین که هیچکام له‌م بیردۆزه‌رکابه‌رانه به‌و شیوه‌یه دانهریژراون که بکری هه‌لسه‌نگاندنیکی به‌راوردکاریانه‌ی مسوگەر ئەنجام بگیری. هه‌رکام له‌م بیردۆزانه به‌ره‌و‌پرووی کومه‌لیک پرساری وه‌لامنه‌دراو و ره‌خنه‌ی ریتیچوو بوونه‌ته‌وه.

هه‌ر سێ چه‌شنه‌که‌ی ئەم بیردۆزانه‌ پێویسته به‌ شیوه‌یه‌کی گونجاو و قایلکه‌ر بپه‌رژینه‌ سه‌ر ئەو بابته‌ی که ده‌کری پێی بگوتریت کیشه‌ی ده‌نگی ره‌سه‌ن. سه‌باره‌ت به‌ بیردۆزه‌کانی ره‌پالده‌ری-ته‌وه‌ر و به‌س مافی چاره‌سه‌ری، ئەمه به‌و واتایه‌یه که وه‌لامیکی لۆژیکی و به‌لگه‌مه‌ند به‌و پرسیاره‌ بده‌نه‌وه که «چ شتیکی به‌ بریاریکی ره‌سه‌ن بۆ هه‌ول بۆ جیابووننه‌وه دیته‌هه‌ژمار؟» (گه‌لۆ به‌ر له‌وه‌ی بگوتریت که گرووپیکی تایه‌ت بریاری داوه که مافی خۆی بۆ جیابووننه‌وه به‌کرده‌ی بکات، رینگه‌یه‌کی دیاریکراو و راشکاوانه‌ بۆ دیاریکردنی ئەو بابته‌هه‌یه که چ چه‌شنه‌ زۆرینه‌یه‌ک بۆ پشتیوانی له‌ جیابووننه‌وه پێویسته؟) به‌هه‌مان شیوه، له‌سه‌ر بیردۆزه‌کانی مافی گشتپرسی-ته‌وه‌ر پێویسته که به‌ر له‌وه‌ی بگوتریت که مافی جیابووننه‌وه هه‌یه، به‌پێی لۆژیک و بنه‌ماکان روونی بکه‌نه‌وه که ئەو زۆرینه‌یه‌ی پشتیوان و لایه‌نگری جیابووننه‌وه‌یه ده‌بی چه‌نده‌ گه‌وره‌ بیت؟

جگه‌ له‌مه، هه‌ر سێ چه‌شنه‌که‌ی ئەم بیردۆزانه‌ ده‌بی به‌ شیوه‌یه‌کی ماقوول و قایلکه‌ر روانگه‌ی خۆیان له‌سه‌ر مافه‌کانی ئەو دانیشتوانانه‌ی ناوخوا‌ی هه‌ریمی جیاوه‌بوو که دژی جیابووننه‌وه‌ن ده‌ربهرن. بۆ نموونه، ده‌کری له‌هه‌ندی‌حاله‌ت و بارودۆخدا نه‌یاران و به‌ره‌هه‌لستانی جیابووننه‌وه‌خوازان هاوولاتییی دووانه‌یان پێی بدریت، به‌م شیوه‌یه که بتوانن هاوولاتییی خۆیان له‌و ده‌وله‌ته‌دا بپارێزن که جیابووننه‌وه‌ی تیدا‌پروو دراوه؟ گه‌لۆ هیچ‌حاله‌ت و ره‌وشیک هه‌یه که ئەوان تیدا‌شیاوی قه‌ره‌بووکرانه‌وه‌ی ئەو خه‌سار و زه‌ره‌رانه‌ بن که له‌په‌رۆسه‌ی دامه‌زرانی ده‌وله‌تی نویدا، که ده‌شی‌یاساکانی خاوه‌نداریتی تیدا‌جیاواز له‌ ده‌وله‌تی پێشوویت، به‌ریان ده‌که‌ویت؟

له‌ئه‌نجامدا، هه‌روه‌ک پیشتریش گوترا، پێویسته‌ئاماره‌کانی هه‌رکام له‌م بیردۆزانه‌ بۆ یاسای نێونه‌ته‌وه‌یی له‌بابته‌ی جیابووننه‌وه‌دا شی بکری‌نه‌وه. له‌به‌شی‌دادیدا، به‌کورتی په‌یوه‌ندی نیوان روانگه‌کان

سه بارهت به (داوا-) مافی ئه خلاقى بۆ جيابوونه وهى يه كلايه نه و ئه و پرسياره ي كه ياساى نيونه ته وهى ده بى چ هه لويستىك له هه مبه ر جيابوونه وهى يه كلايه نه بگريت شه نو كه وه كه ين .

۳. جيابوونه وه و بيردۆزى شه رى ره وا

كه مائه سى و كه لى نى كى ترى ده قى فه لسه فى له مه ر جيابوونه وه، كه جيددتره له سه رنه كه وتن له يه كخستن و جى كرده وهى جيابوونه وه له بيردۆزى كى گشتگى دادپه روه رى سه رزه مينيدا، نه بوونى په يوه ندى له گه ل بيردۆزى شه رى ره وا يه . له و مملاتى و ناكو كى يانه ي له سه ر ئه رزى واقع روو ده دن، كه تياندا گروو پى ك داواى مافى جيابوونه وه ده كات و ده ولته دروستى ئه و داوا يه ره ت ده كاته وه، زۆر به ي كات يه كى ك له م لايه نانه يان هه ردوو كيان هانا ده به نه به ر هى ز . به لام به س چه سپاندى و به فه ر مينا سى نى ئه وهى كه گروو پى ك مافى جيابوونه وهى هه يه ئه و پرسياره وه لام ناداته وه كه گه لو ئه و گروو په رى گه پى درا وه بۆ ده سته به ر كرده ئامانجه كه ي كه گه يشتن به ده ولته تى سه ر به خويه، له هى ز كه لك وه رگريت . (به شيوه يه كى گشتى، ته نى هه بوونى مافى X به واتاى رى گه پى درا بوون بۆ كه لك وه رگرتنى له هى ز بۆ ده سته به ر كرده ئامانجه). به هه مان شيوه، گه ر ئه و گروو په مافى جيابوونه وهى نه بيت، ده شى هيشتا ئه وه بۆ ئه و ده ولته پاسا و درا و رى گه پى درا و نه بيت كه له هى ز بۆ پيشگرتن له جيابوونه وهى ئه و گروو په كه لك وه رگريت . خالى جى سهرنج ئه مه يه كه بيردۆزه فه لسه فييه كانى جيابوونه وه له نيوان هه بوونى مافى جيابوونه وه و رى پى درا و بوون بۆ كه لك وه رگرتن له هى ز به مه به ستى به كرده يى كرده ئه و مافه جيا واز يان دانه نا وه . ئه و بيردۆزانه هه روه ها با سى ان له و هه لوممه ر جانه نه كرده وه كه تيايدا ده ولته ته كان خا وه نى مافى به كار هى تانى هى ز بۆ رى گرى كرده له حاله تگه لى كى جيابوونه وه كه جيابوونه وه خوازان مافى ئه خلاقى جيابوونه وه يان نييه . ئه م بابه ته به تاييه تى به ره چا و كرده بو و ژانه وه و سه ره له دانه وهى تيؤ ريزه كرده فه لسه فى سه باره ت به شه رى ره وا سه رنج را كيش و سه رسو و ره ينه ره .

خالى گه وهه رى لى ره دا ئه مه يه كه ره وتى سه ره كى بيردۆزى شه رى ره وا نه له گه ل ئه و ده ر بى نه ها ورا يه كه پيشلكر دى هه ر مافى ك ده توائى ت پاسا وى به كار هى تانى هى ز بدات، و نه له گه ل ئه و بۆ چو و نه يه كه به كار هى تانى هى ز گه ر بۆ موماره سه كرده سهر كه وتو وانه ي هه ر مافى ك پى وى ست بيت، رى گه پى درا و و پاسا و درا وه . به لكوو، روانگه ي زال ئه مه يه كه لى سته ي هۆ كاره ره وا كان (ئه و ئامانجه ره وا يانه ي كه به هه لگى ر ساندنى شه ر دى نه دى) زۆر سنو و ردار تر و به رته سكر له مه يه، و ده بى ره نگانده وهى ئه و بى ورا يه بيت

که به کارهینانی هیز ته نیا کاتیک ریگه پیدراو و پاساوه لگره که بو قهره بوو کردنه وهی نادادپهروهی زور جیددی یاخود بو موماره سه کردنی کومه له مافیکی زور گرنگ پیویست بیت و ههروه ها مه رجیکی هاو ریژهیی بینته دی.

روون نیه که چلۆن بیردۆزی شه پری رهوا و بیردۆزی جیابوونەو ده بی گری بدرینه وه. به لام، وا دیته بهرچاو که به کارهینانی هیز له لایه ن جیابوونەو خوازانه وه له چوارچۆیهی به شیک له بیردۆزه کانی جیابوونەو هه دا زۆرتر له بیردۆزه کانی جیابوونەو وهی تر ده توانیت ئاریشه و ئالۆزی بینته وه. بو نمونه وای دانین که زۆرینه یه ک له خه لکی دانیشتووی به شیک له خاکی دهوله تیکی رهوا بریار بدن که دهوله تی خۆیان له وه به شه دا دامه زرینن، سه ره پای ئەم راستیه که نه بوونه ته قوربانیهی هیچ نادادپهروهیه کی دهستی دهوله ته که. به پیی بیردۆزی گشتپرسی ته وه ر، ئەوان مافی ئەوه یان هه یه جیا بینه وه (تا ئەو کاته ی که یه که نویه که و دهوله تی پاشماوه بتوانن به پیی پیویست ئەر که سه ره کیه کانی حکومه ت راپه رینن). گه ر دهوله ت ره تی بکاته وه که داموده زگا کانی له و ناوچه یه بکیشیته وه، یان ده سه لات و کۆنترۆل به سه ر ئەو به شه له خا که کی بدات به جیابوونەو خوازن، و هتد، گه لو ریگه پیدراو و پاساوه لگره که جیابوونەو خوازن دژی ده ستوپیه ونده کان و ناوه ونده کانی دهوله ت هیز به کار بینن؟ گه لو به س خواست بو گه یشتن به دهوله تی خۆیان پاساوی تیوه گلان له پرۆسه و هه نگاو یکی کرده یی ده دات که پیی ده چیت ئاکامه که ی توندوتیژی به ربلاو بیت؟ کیشه که لیره دا ئەمه یه که ئەو نیاز و مه به سه ته ی که جیابوونەو خوازن ده توانن بو پاساودانی ئەو هه نگاوه کرده یه په نای بو به رن، به پیی پیویست له گه ل تیگه یشتنی باو له هۆکاری رهوا ناگونجیت و یه ک نه گریته وه. به پیچه وانه وه، بیردۆزه کانی به س مافی چاره سه ری وا درده که ون که، لاینکه م له بنه مادا، له گه ل رهوتی سه ره کیی بیردۆزی شه پری رهوا یه کانگیر بن، چونکه بیردۆزی شه پری رهوا قهره بوو کردنه وهی نادادپهروهی جیددی (و نه ک به س خواست و هه ز بو هه بوونی یه که ی سیاسیی خۆ) وه ک هۆکاریکی رهوا به فه رمی ده ناسیت و دانی پیداهه نیت.

سه ره پای ئەمه ش، بیردۆزیکی ته واو په ره سه ندووی به س مافی چاره سه ری ده بی روونی بکاته وه که له چ کاتیکدا نادادپهروهی تا ئەو راده یه جیددی ده بیت که له بارودۆخیکدا که مه ترسیه کی بهرچاوی توندوتیژی به ربلاو له ئارادایه، ریگه به جیابوونەو بدات. بی گویدانه ئەوه ی له گه ل کام چه شننی ئەم بیردۆزانه هاویر بین، ههروه ها پیویسته روون بگریته وه که له چه هه لومه رجیکدا ریگه به دهوله ت ده دریت بو له خسته بردنی جیابوونەو، هیز به کار بینیت. چونکه ههروه ک پییتر ئامازه مان پیی دا، به س

ئەم راستییه که گروویپیک که هەول بۆ جیابوونەوه دەدات مافی جیابوونەوه ی نییه، ئەمە ناگەیه نیت که دەولت ریگە دراوه بۆ پیشگرتن له جیابوونەوه ی ئەو گرووپه، هانا بەریتە بەر هیز. که واتە، بێردۆزیکی ئەخلاقیی جیابوونەوه نابێ تەنیا بە دارشتن، دەرپرین و داکوکی له شیکردنەوه ی تایبەتمەندییه کانی مافی ئەخلاقیی بۆ جیابوونەوه بەرتهسک بکریتهوه. بەلکوو ههروهها پیویسته پروونکردنەوه و ههلوئستی خۆی له سەر مۆرالیته ی به کارهینانی هیز له ملاماتی و ناکوکییه کانی په یوهست به جیابوونەوه دەربریت و ئەو ههلوئسته دەبێ له گەل روانگه که ی له مەر مافی جیابوونەوه گونجاو و یه کانگیر بیت.

ع. جیابوونەوه و فەلسەفە ی یاسای نیونه تەوهیی

هیشتا خالیکی تر ههیه که پیویسته له بێردۆزی جیابوونەوه دا ره چاو بکردریت و بگونجیندریت: ههروه ک پیشتر گوترا، لیکه وته کانی هەر چه شنه بێردۆزیک بۆ یاسای نیونه تەوهیی له په یوهندی له گەل جیابوونەوه دا پیویسته پروون و شی بکریتهوه. و به ئەگه ری زۆر پروونکردنەوه یه ک له سەر مۆرالیته ی جیابوونەوه دەبێ کۆمه له رینوئینییه ک بۆ دیاریکردنی ئەو بابه ته بدات به دهسته وه که یاسای نیونه تەوهیی پیویسته چ ههلوئستییک له په یوهندی له گەل جیابوونەوه دا بگریت. له م به شه دا به کورتی په یوهندی نیوان روانگه کان سه باره ت به (داوا-) مافی ئەخلاقیی بۆ جیابوونەوه ی یه کلایه نه و ئەم پرسیاره که یاسای نیونه تەوهیی دەبێ چ ههلوئستییک له مەر جیابوونەوه ی یه کلایه نه بگریت تاوتوی ده که ی.

که موکووری و که مایه سیه کانی یاسای نیونه تەوهیی ئیستا له مەر جیابوونەوه بزویته ری پرۆزه ی گه شه دانی نه خشه ریگا و پلانگه لی بنه مایی بۆ چاکسازییه. له ئیستادا، یاسای نیونه تەوهیی تەنیا قایل به چوار چپوهیه کی زۆر بهرتهسک بۆ ئەو هه لومه رجانیه یه که تیدا بگریت مافی جیابوونەوه ی یه کلایه نه وه ک مافیکی یاسایی نیونه تەوهیی بوونی هه بیت، له وانه، کاتیک گروویپیک ده که ویتە ژیر حوکم و ده سه لاتی کۆلونیالی، یان ده بیته قوربانی داگیرکارییه کی نایاسایی له لایه ن یه که یه کی ده ره کییه وه، یاخود ده که ویتە ژیر حوکمی رژیمیکی له چه شنی ئە پارتاید. گرفتی ئەم تیگه یه ی مافی یاسایی نیونه تەوهیی بۆ جیابوونەوه ی یه کلایه نه ئە مه یه که له کاتیکدا که به پروونی ئەم ئایدیایه بهرجه سته ده کاته وه که نادادپهروه ری رژد و بهرده وام ده توانیت مافی جیابوونەوه ی یه کلایه نه به دوا ی خۆیدا بینیت، به شیوه یه کی هه ر مه کی ئەو نادادپهروه ریانه ی که بهر هه مه یته ری وه ها مافیکن سنووردار و بهرتهسک ده کاته وه.

کیشەیه کی تر ئەو هیه که له کاتی کدا که دۆکتیرینی یاسایی نیونه تهوهیی تیگه یشتینیکی هه پهمه کیانە بەرته سکراری لهو پەوش و بارودۆخانه ههیه که بهرهمهینهری مافی جیابوونەو هیه کلایه نەن، کۆمه لیک به لگه نامە یاسایی نیونه تهوهیی گرنه هه ن که تیاندایه پروونی ئامازه به تیگه ی گه لیک بهر بلاوتری «مافی چاره یخۆنووسینی هه موو گه لان» کراوه، و گوتراوه که مافی ئیختیارکردنی سه ره به خۆیی تهواو، واته مافی جیابوونەو هیه ده گریتهوه.^[۱۰] ریگه یه ک بو تیگه یشتن له ئهرکی سه ره کیی بپردۆزیکی ئەخلاقیی یاسای نیونه تهوهیی له مه پ جیابوونەو هیه ئەو هیه که ده بی بنه مایه کی لۆژیکی و به لگیتراو بو سپرینهوه ی ئەم بهرته سکرکردنهوه و سنووردارکردنهوه هه پهمه کیه بدات به دهستهوه که وه ک خالیکی نه رینی له یاسای ئیستادا بوونی ههیه، و له هه مان کاتدا پیش بهو بیروکه یه که به شیوه یه کی مه ترسیدار په ره ده سینیت بگریته که هه موو «گه لان» مافیان هه یه ده ولته ی خۆیان هه بیت، له جیهانی کدا که کم تا زۆر هه موو ئەو ده ولته تانه ی ئیستا هه ن زۆتر له «گه لیک» له خۆ ده گرن، له جیهانی کدا که چه ند «گه لیک» داوای خاوه نداریتی یه ک سه رزه مین و خاک ده که ن، و له جیهانی کدا که هه یچ بنه میان میکانیزمیکی ریگخراوهیی نیونه تهوهیی بو چاره سه ری ئەم داوا دژیه کانه نیه.

بژاردیه کی گرنه بو دارپه رانی بپردۆزی یاسای نیونه تهوهیی له مه پ جیابوونەو هیه په چاوکردنی بواری و به ستینی مافه که خۆیه تی. به پیی روانگه یه ک، یاسای نیونه تهوهیی ده بی به سانایی، له حاله تی هه ندی هه لومه رجه تاییه تدا که له بپردۆزه که دا پیناسه و دیاری کرابن، مافی گروو پییک بو هه بوونی ده ولته ی خۆی به فه رمی بناسیت. له روانگه یه کی تره وه، یاسای نیونه تهوهیی ده بی جیاوازی دانیت له نیوان (۱) ئەو هه لومه رجانە ی که تیاندایه گروو پییک ده بی مافی ئەوه ی پی به خشریت که نکۆلی له ده سه لاتی یاسایی ده ولته به سه ر به شیک له خاکی ده ولته که دا بکات و لپی ده رچیت و هه ول بو نیاتنانی کۆنترۆل و ده سه لاتی خۆی لهو خا که دا بدات و (۲) ئەو هه لومه رجانە ی که تیاندایه یاسای نیونه تهوهیی ده بی یه که ی جیابوونەو هه خوازان وه ک ده ولته تیکی رهوا به فه رمی بناسیت و دانی پیدا بنیت، به هه موو مافه کان، پارێزراوییه کان، بهرزه وه ندی و هه قیازیه کان، و هه موو دهروه ستیه کانی که ئەمه به داوای خۆیدا ده یه نییت.

جیاوازی نیوان ئەم دوو بژاردیه به سه رنجدان له نموونه یه ک سه باره ت به پروانین و پریازیکی بهس مافی چاره سه ری بو پلان و پیشیارگه لی چاکسازی له یاسای نیونه تهوهیی له مه پ جیابوونەو هیه باشت ده رده که ویت و فام ده کریت. بو ساکارکردنهوه ی بابته که، وای دانین که ئەو بپردۆزی بهس مافی

چاره سه‌ریه‌ی قسه‌ی له‌سه‌ر ده‌که‌ین ته‌نیا پیشیلکاری به‌رده‌وام و له‌ئاستی به‌ربلاوی مافه‌بنه‌رته‌تیه‌کانی مروّف و هک‌رپّخۆش‌که‌ر و بنه‌مای مافی جیابوننه‌وه‌ی یه‌کلایه‌نه‌به‌فه‌رمی ده‌ناسیت، و گریمان که‌ه‌گرووبی G که‌وتووته‌به‌ر وه‌ها پیشیلکاری‌گه‌لێک. به‌پیی روانگه‌ی یه‌که‌م، پیشیاره‌که‌ئه‌مه‌یه‌که‌ه‌گه‌ر دامه‌زراندنی ده‌وله‌تییکی نوێ دوایین رپّچاره‌بیته‌له‌به‌رانبه‌ر پیشیلکاری به‌رده‌وام و له‌ئاستی به‌ربلاوی مافه‌بنه‌رته‌تیه‌کانی مروّفی ئه‌ندامانی گرووبی G، یاسای نیونه‌ته‌وه‌یی ده‌بی به‌ساده‌یی دان به‌مه‌دا بنیته‌که‌ه‌گرووبی G مافی بوون به‌خاوه‌نی ده‌وله‌تی ره‌وای خۆی هه‌یه، که‌به‌و واتایه‌یه‌که‌ده‌وله‌تانی تر پپووسته‌دان به‌م یه‌که‌نوییه‌دا بنین وه‌ک یه‌که‌یه‌کی خاوه‌ن و هه‌لگه‌ری هه‌موو ئه‌و ماف، هه‌فیازی، پاریزراوی، ده‌سه‌لات و ده‌روه‌ستیانه‌که‌ئه‌م دۆزه‌نوییه‌به‌دوای خۆیدا ده‌یه‌یت و پپووسته‌خشیته‌به‌گویره‌ی روانگه‌ی دووهم، دوو پرسپاری جیاواز بوونی هه‌یه‌که‌یاسای نیونه‌ته‌وه‌یی جیابوننه‌وه‌ده‌بی به‌رژیته‌سه‌ری: یه‌که‌م، گه‌لۆ پیشیلکاری به‌رده‌وام و له‌ئاستی به‌ربلاوی مافه‌بنه‌رته‌تیه‌کانی مروّف به‌سه‌ر گرووبی G دا داسه‌پاوه‌؟ و دووهم، گه‌لۆ گرووبی G مه‌رجه‌کانی پپووست بو ره‌وایی به‌فه‌رمیناسرانی تیدایه، ئه‌و مه‌رجانه‌ی بو به‌فه‌رمیناسران وه‌ک ده‌وله‌تییکی ره‌وا پپووستن؟ روانگه‌ی دووهم له‌سه‌ر ئه‌و بو‌چوننه‌یه‌که‌ئه‌ه‌رچی ئه‌وه‌ی که‌ئه‌و گرووبه‌بووینته‌ئامانجی پیشیلکاری به‌رده‌وام و به‌ربلاوی مافه‌بنه‌رته‌تیه‌کانی مروّف، بو به‌فه‌رمیناسینی مافه‌که‌ی بو نکۆلیکردن و ده‌رچوون له‌ده‌سه‌لاتی یاسایی ده‌وله‌تی زال و هه‌ول بو دامه‌زراندن و پپکه‌یتانی ده‌وله‌تی خۆی ته‌واو و سه‌رومه‌ر، به‌لام به‌ر له‌وه‌ی یاسای نیونه‌ته‌وه‌یی ئه‌م یه‌که‌نوییه‌وه‌ک ده‌وله‌تییکی ره‌وا به‌فه‌رمی بناسیت شتیکی تر و هه‌نگاوی زیاتر پپووسته؛ به‌تایه‌تی، ده‌وله‌تی نوێ ده‌بی دلنایی و گه‌ره‌نتی باوه‌رپیکراو و جیی متمانه‌بدات که‌رپز له‌مافه‌کانی که‌مایه‌تیه‌کانی ناوخۆی خاکه‌که‌ی ده‌گریت.

گریدان و به‌سته‌وه‌ی به‌فه‌رمیناسینی به‌ده‌وله‌ت‌بوونی ره‌وا به‌م شپوه‌یه‌به‌هینانه‌دی مه‌رجه‌سه‌ره‌کیه‌کانی دادپه‌روه‌ری، له‌گه‌ل رپّیاز و رپّچه‌کی بیردۆزی به‌س مافی چاره‌سه‌ری بو جیابوننه‌وه‌یه‌که‌ده‌گریته‌وه، که‌رپزگرتن له‌و ده‌وله‌تانه‌ی رپّز له‌مافه‌کان ده‌گرن ده‌گریته‌خۆ. به‌لام، بی گویدان به‌وه‌ی که‌کام بیردۆزی مافی جیابوننه‌وه‌قبوول ده‌کریت و ده‌گیریته‌به‌ر، بو جیاوازی‌دانان له‌نیوان مافی جیابوننه‌وه‌(که‌وه‌ک مافی په‌تکردنه‌وه‌و ده‌رچوون له‌ژیر ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌ت به‌سه‌ر به‌شیک له‌خاکه‌که‌یدا و هه‌ول بو دامه‌زراندنی ده‌وله‌تییکی نوێ له‌ویدا فام ده‌کردریت) و مافی به‌فه‌رمیناسران وه‌ک ده‌وله‌تییکی ره‌وا، گه‌لێک بابته‌بو گوتن و خسته‌به‌رباس له‌ئارادایه. ئه‌و یه‌که‌نوییه‌یه‌که‌ه‌رپیکراو و جیی متمانه‌بدات که‌رپز له‌مافه‌کانی که‌مایه‌تیه‌کانی به‌هۆی ئه‌و به‌رژه‌وه‌ندیانه‌ی ده‌ستیان ده‌که‌ویت، تامه‌زرۆ و سوورن که‌ره‌واییان به‌فه‌رمی بناسریت، له‌و

به‌رژه‌وه‌ندییانه ده‌توانین ئاماژه بدهین به ده‌ستپیراگه‌یشتن به سیستمه‌مگه‌لی بازرگانی و ئالوویری دلخواز، قهرز و ئیعتباراتی بانکی له ریکخراوه نیونه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کانی وه‌ک بانکی جیهانی و سندووقی نیونه‌ته‌وه‌یه‌یه‌ پاره، و ده‌رفه‌تی به‌شداریکردن وه‌ک ئه‌ندامی‌کی هاوسه‌نگ و هاوتا له‌گه‌ل ده‌وله‌تانی تر له دارپشتن و دانانی یاسای نیونه‌ته‌وه‌یه‌یه‌دا. لیک هه‌لاواردن و جیاکردنه‌وه‌ی ئه‌وه‌ی که گروویپیک مافی جیابوونه‌وه‌ی هه‌یه (بو‌په‌تکردنه‌وه‌ و ده‌رچوون له ده‌سه‌لاتی یاسایی ده‌وله‌ت و هه‌ول بو‌دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی خو‌ی) و ئه‌وه‌ی که مافی به‌فه‌رمیناسران وه‌ک ده‌وله‌تیکی ره‌وای هه‌یه، رینگه به سیستمی یاسایی نیونه‌ته‌وه‌یه‌یه‌ ده‌دات که مه‌رجگه‌لی نۆرماتیف به‌سه‌ر به‌فه‌رمیناسین له هه‌لومه‌رجیکدا بسه‌پینیت که تیدا ده‌وله‌تگه‌لی نو‌ی هاندر و بزوینه‌ری به‌هیزیان بو‌هینانه‌دی ئه‌و مه‌رجانه هه‌یه.

بیردۆزیکه‌ی فه‌لسه‌فی ته‌واو گه‌شه‌سه‌ندوو سه‌باره‌ت به‌وه‌ی که یاسای نیونه‌ته‌وه‌یه‌یه‌ جیابوونه‌وه‌ ده‌بی به‌چ شیوه‌یه‌ک بیت ئیجگار ئالۆز و به‌رزه‌فرانه ده‌بیت. ئه‌م بیردۆزه نه‌ته‌نی ده‌بی په‌یوه‌ندی نیوان مافی جیابوونه‌وه‌ و مافی به‌فه‌رمیناسران روون بکاته‌وه‌ و له‌سه‌ری بدو‌یت، به‌لکوو ده‌بی بیردۆزیکه‌ی ده‌ستپه‌ردانی پاساودراو بو‌پالپشتی و لایه‌نگری له یاخود به‌دزی جیابوونه‌وه‌ له خو‌ بگری‌ت که له‌گه‌ل هه‌لو‌یستیکی گشتیتر سه‌باره‌ت به‌به‌کاره‌ینانی ره‌وای هیز له ده‌ره‌وه‌ی سنوره‌کان یه‌کانگیر بیت و بگونجیت.

۵. ده‌ره‌نجام

کار و تو‌یژینه‌وه‌ی فه‌لسه‌فی له‌سه‌ر جیابوونه‌وه‌ له‌سه‌ی ده‌سته‌دا جی ده‌گری‌ت: (۱) هه‌ول بو‌داهینان و دارپشتنی شرو‌فه و شیکارییه‌ک له‌سه‌ر مافی ئه‌خلاقیه‌ی جیابوونه‌وه‌ (که یان وه‌ک داوا-مافیک یان ته‌نی وه‌ک نازادییه‌ک فام ده‌گری‌ت)، (۲) لیکۆلینه‌وه‌ و تاوتو‌ی گونجان یان نه‌گونجانی جیابوونه‌وه‌ له‌گه‌ل ده‌ستوورباوه‌ری، و (۳) هه‌ول بو‌دیاریکردنی ئه‌وه‌ی که یاسای نیونه‌ته‌وه‌یه‌یه‌ ده‌بی چ هه‌لو‌یستیکی سه‌باره‌ت به‌جیابوونه‌وه‌ بگری‌ته‌به‌ر. له هه‌رکام له‌م بو‌ارانه‌ی لیکۆلینه‌وه‌دا، هه‌روه‌ها له په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوانیاندا، تو‌یژینه‌وه‌ له پرسگری‌که ئه‌خلاقیه‌ی جیابوونه‌وه‌ ده‌لاقه‌یه‌کی به‌هیز ده‌دات به‌ده‌سته‌وه‌ که له رینگه‌یه‌وه‌ه‌توانین هه‌ندی له گرنگترین پرسگری‌که‌کانی بیردۆزی ئه‌خلافی سیاسی تاوتو‌ی و شه‌نوکه‌و بکه‌ین، یه‌ک له‌م پرسگری‌کانه ده‌شی بنگه‌هیتترین پرسگری‌ک بیت: چ شتیکی ئیدعای ره‌وای خاوه‌نداریتی خاکه‌که‌ی به‌ده‌وله‌تیکی ده‌دات؟

ژئوده‌ره‌کان

- Altman, Andrew and Christopher Heath Wellman, 2009, *A Liberal Theory of International Justice*, Oxford: Oxford University Press.
- Brilmayer, Lea, 1991, "Secession and Self-Determination: A Territorial Interpretation", *Yale Journal of International Law*, 16: 177–202.
- , 2015, "Secession and the Two Types of Territorial Claims", *ILSA Journal of International and Comparative Law*, 21(2): 325–332.
- Buchanan, Allen, 1991, *Secession: The Legitimacy of Political Divorce From Fort Sumter to Lithuania and Quebec*, Boulder: Westview Press.
- , 1997, "Theories of Secession", *Philosophy & Public Affairs*, 26(1): 31–61. doi:10.1111/j.1088-4963.1997.tb00049.x
- , 1998a, "Democracy and Secession", in Moore 1998b: 14–30. doi:10.1093/0198293844.003.0002
- , 1998b, "What's So Special About Nations?", in Jocelyne Couture, Kai Nielsen, and Michel Seymour (eds.), *Rethinking Nationalism*, Calgary: University of Calgary Press.
- , 2002, "Political Legitimacy and Democracy", *Ethics*, 112(4): 689–719. doi:10.1086/340313
- , 2004, *Justice, Legitimacy, and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*, Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/0198295359.001.0001
- , 2006, "Uncoupling Secession from Nationalism and Intrastate Autonomy", in *Negotiating Self-Determination*, Hurst Hannum and Eileen F. Babbitt (eds), Lanham, MD: Lexington Books.
- , 2013, *The Heart of Human Rights*, Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:oso/9780199325382.001.0001
- Catala, Amandine, 2013, "Remedial Theories of Secession and Territorial Justification", *Journal of Social Philosophy*, 44(1): 74–94. doi:10.1111/josp.12011
- , 2015, "Secession and Annexation: The Case of Crimea", *German Law Journal*, 16(3): 581–607.
- , 2017, "Secession and Distributive Justice", *Philosophical Studies*, 174(2):

- 529–552. doi:10.1007/s11098-016-0695-2
- Cavallero, Eric, 2003, “Popular Sovereignty and the Law of Peoples”, *Legal Theory*, 9(3): 181–200. doi:10.1017/S1352325203000089
- , 2017, “Value Individualism and the Popular-Choice Theory of Secession”, *Social Theory and Practice*, 43(1): 125–153. doi:10.5840/soctheorpract20174316
- Copp, David, 1998, “International Law and Morality in the Theory of Secession”, *The Journal of Ethics*, 2(3): 219–245.
- Gans, Chaim, 2003, *The Limits of Nationalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gellner, Ernest, 2008, *Nations and Nationalism*, Ithaca: Cornell University Press.
- Hirschman, Albert O., 1970, *Exit, Voice, and Loyalty*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kolers, Avery, 2009, *Land, Conflict, and Justice: A Political Theory of Territory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Meisels, Tamar, 2009, *Territorial Rights*, second edition, Berlin: Springer.
- Mill, John Stuart, [1861] 1991, *Considerations on Representative Government*, New York: Prometheus Books.
- Miller, David, 1995, *On Nationality*, New York: Clarendon Press. doi:10.1093/0198293569.001.0001
- , 1997, “Secession and the Principle of Nationality”, *Canadian Journal of Philosophy* (Supplement), 26: 261–282.
- Moore, Margaret, 1998a, “Introduction”, in Moore 1998b: 1–13. doi:10.1093/0198293844.003.0001
- , 1998b, *National Self-Determination and Secession*, Margaret Moore (ed.), Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/0198293844.001.0001
- , 2000, “The Ethics of Secession and a Normative Theory of Nationalism”, *The Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, 13(2): 225–250.
- Nine, Cara, 2012, *Global Justice and Territory*, Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:oso/9780199580217.001.0001
- Norman, Wayne, 2003, “Domesticating Secession”, in Steven Macedo and Allen Buchanan (eds.), *Secession and Self-Determination* (NOMOS XLV), New York: New York University Press.

- , 2006, *Negotiating Nationalism: Nation-Building, Federalism, and Secession in the Multinational State*, Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/0198293356.001.0001
- Philpott, Daniel, 1995, “A Defense of Self-Determination”, *Ethics*, 105(2): 352–85. doi:10.1086/293704
- Stilz, Anna, 2019, *Territorial Sovereignty*, New York: Oxford University Press.
- Sunstein, Cass, 1991, “Constitutionalism and Secession”, *University of Chicago Law Review*, 58(2): 633–70.
- Wellman, Christopher Heath, 2005, *A Theory of Secession: The Case for Political Self-Determination*, Cambridge: Cambridge University Press.

ژیدره کانی تری سهر تۆری ئینتهرنیت

- [The Liechtenstein Institute on Self-Determination](#), Princeton University, [دهتوانن له م مالپه ردها به ستهری گه لیک ناوهندی ئه کادیمی، بنکه ی هزرین، دامه زراوه ی نیونه ته وه یی، ناوهندی حکوومی، ریکخراوه ی ناحکوومی، گوڤار و دامه زراوه ی هه والنیری پیوه نیدار به بابه تی چاره یخۆنووسین و جیا بونه وه بدۆزنه وه.]

تییینه کان

1. *Reference re Secession of Quebec*. 1998. 2 S.C.R.
2. سونستاین له نیوان مافی راشکاوی دهستووری بۆ جیا بونه وه له گه ل ریکه پیدانی دهستووری بۆ جیا بونه وه له حاله تی نه بوونی مافیکی راشکاوی دهستووری بۆ جیا بونه وه جیاوازی دانائیت، ههروهک ده کرى جیا بونه وه له ریکه ی پیاچوونه وه و هه موار کردنه وه ی دهستوور دهسته بهر بییت.
3. *Reference re Secession of Quebec*. 1998. 2 S.C.R.
4. هه سته پیکردن به پیوستی دیاریکردنی هانده ریک بۆ چوونه ناو دهوله تی نوئی ئیتیوپیا به دا بینکردنی بژارده یه کی «هاتنه ده ری باری ته نگه تاوی» ده شی هۆکاری ئه وه بووبیت که حکوومه تی کاتی ئیتیوپیا مافی جیا بونه وه له هه ردووکی بریارنامه ی قۆناغی راگواستن و دهستووری نوئی دوا به دوا یدا بگونجییت

و جیی بکاتهو. له کۆبوونەوێی پراویژکاریی دەستوور له نیسانی ١٩٩٣ دا که تییدا کۆمهڵێک له توێژەران و زانیانی تر بەشدار بوون، من [بیوکانون] پیشنیارم بە حکومەتی کاتی کرد که گەر ئەوان بریاریان دا له دەستووری نویدا مافی جیابوونەوێ جی بکەنەو، ئەم مافە سنووردار بکاتەو و بیهستیتەو بە مەرجهگەلی تر. ئەوان بهو شیوازی له سەرەو ئەماژەیی پێ درا ئەم کارەیان کرد.

٥. ئەم بەشە له Buchanan 2006 وەرگیراوه.

٦. گرنهه جهخت بکەنەو که بیردۆزه کانی بهس مافی چارهسەری تهنیا په یوهستن به بابەتی بهستینه کانی مافی جیابوونەوێ یه کلایه نه؛ ئەم بیردۆزانه دهتوانن ئەمە پشتراست بکەنەو که حاله تگهلی جیابوونەوێ به پێی رەزامەندی دوولایه نه له پرووی ئەخلاقیهو رینگه پیندراون.

٧. هەردوو جۆره کهی بیردۆزی مافی سەرەتایی بوار بهم ئەگەرە دەدەن که نادادپەرەری رینگه بۆ چهشنیک له پاساودان به (داوا-مافی) جیابوونەوێ یه کلایه نه خووش دهکات. ئەم دوو جۆره وهک رپچارهیهک بۆ نادادپەرەری رینگه به جیابوونەوێ یه کلایه نه دەدەن، وهلسی ئەمە رەت دهکەنەو که نادادپەرەری تهنیا بهستین و هۆکار بۆ (داوا-) مافی جیابوونەوێ یه کلایه نه بیت. ئەوان بیردۆزگهلی مافی سەرەتایی، نهک بیردۆزگهلی بهس مافی سەرەتایی.

٨. بۆ زانیاریی زۆرتر له سەر چارههخۆنوو سینی نه تهوهیی و جیابوونەو، پروانه Moore 1998b.

٩. ئەم پاراگرافه و پاراگرافی دوای ئەمە له Buchanan 1998b وەرگیراون.

١٠. بریارنامهی ٢٦٢٥ (XXV) ی کۆری گشتیی نه تهوه یه کگرتوووه کان. پاشکۆ، پراگهیه نراوی بنه ماکانی یاسای نێونه تهوهیی سهبارت به په یوهندیی دۆستانه و هاوکاریی نێوان دهولەتان به گوێرهی جارنامهی نه تهوه یه کگرتوووه کان، تۆمار و بهلگه فهرمییه کانی کۆری گشتی:

Twenty-fifth Session, Suppl. No 8 (A/8028), p. 121; *United Nations Yearbook*, 1970, p. 788.

ههروهها

<http://www.un-documents.net/a25r2625.htm>